

ה א ק ד מ י ה ל ל ש ו ן ה ע ב ר י ת

לשוננו

כתבי־עת לחקר הלשון העברית והתחומים הסמוכים לה

כרך שבעים וארבעה, התשע"ב

ירושלים התשע"ב

לְשׁוֹנֵנוּ

כתב־עת לחקר הלשון העברית
והתחומים הסמוכים לה

כרך שבעים וארבעה, התשע"ב

תוכן העניינים

	לשון המקרא, לשון המגילות ותולדות הלשון	
13	מנחם קיסטר	למילון המקראי: הָנָה והָנָה
25	יהושע בלאו	ברירת הגאים ובחירת הגאים לעומת מעתק הגאים
	אלכסנדר רופא	לא על הלשון לבדה: תיארוך פרשיות שבמקרא לפי
35		השיטה הפילולוגית-היסטורית
	שמחה קוגוט	הצירוף המקראי "מי יִתֵּן (ו)": עיונים סמנטיים
49		ותחביריים בהתפתחות שימוש כביטוי משאלה
	אלישע קימרון	בידול תנועות אחוריות ומשקל קָטַל במגילות מדבר
69		יהודה
	אורה (רודריג)	
79	שורצולד	הרהורים על קוטביות בעברית
	תעודות חיצוניות, לשון חכמים וארמית	
	שמואל פסברג	כלום משתקף המעתק $\bar{e} < \bar{i}$ סופית בפפירוס נחל
95		צאלים 13?
109	משה אזור	"לפִּיכֶךְ" בלשון חז"ל
125	משה בר־אשר	אָהֶל וְאָהֶל בלשון המשנה
	יהודית הנשקה	הניקוד בכתב יד קיימברידג' של המשנה: בין אשכנז
143		לאיטליה
	מרדכי מישור	השתקפויות של נוסח אחר בכתב יד ארפורט של
165		התוספתא
195	שלמה נאה	שלוש הערות לנוסח הירושלמי ולפירושו
217	יוחנן ברויאר	מילת היחס "הימנו" והענף הבבלי של לשון חז"ל
	אליצור א'	
	בר־אשר סיגל	על שימושים לא אנפוריים של הכינויים הרומזים
229		בארמית הבבלית

מסורה ולשון ימי הביניים

269	להתהוות סימני התנועות בניקוד הבבלי	אהרן דותן
	הכינויים "מסורה גדולה" ו"מסורה קטנה": מבעלי	יוסף עופר
279	המסורה עד מנחת שי	
	עברית וערבית כלשוונות שיר בחברה הערבית-יהודית	יוסף יהלום
305	בימי הביניים: רבי יהודה אלחריזי בין מזרח למערב	

לשון התפילה ומסורות לשון

	מָה חֵינּוּ מָה חֲסִדּוֹ: על שורשיה של קריאה אשכנזית	חיים א' כהן
325	בתפילה	
	מכתבי היד לדפוסים: התפתחויות מסורות הניקוד בדפוס	מיכאל ריז'יק
	הסידור האיטלקי בסוף המאה ה־טו ובמחצית הראשונה	
333	של המאה ה־טז	
359	ענייני לשון ומסורות לשון בספר התשבי לאלהו בחור	שמעון שרביט

עברית חדשה

	חיבור לא נודע של שלום יעקב אברמוביץ (מנדלי מוכר	ראובן מירקין
387	ספרים) משנת 1883	
395	מנדלי מוכר ספרים כמחיה העברית הספרותית	אילן אלדר
	תהליכי לשון בתחום שם הפעולה: צוהר להתגבשות	יעל רשף
417	העברית החדשה	

על שימושים לא אנפוריים של הכינויים הרומזים בארמית הבבלית

1. מבוא

בניגוד לרוב השפות השמיות, המגידות רק בין שתי קטגוריות ראשיות של כינויים רומזים – כינויים לקרוב וכינויים לרחוק – הארמית הבבלית, כאחותה המנדאית, ירשה מהארמית הממלכתית מערכת משולשת, המקיימת גם קטגוריה אמצעית.¹ המונחים המסורתיים "קרוב" ו"רחוק" נשענים על הנחה שהשימוש הבסיסי של הכינויים הוא בהצבעה ממשית בשיח על הסביבה הפיזית של המוֹצֵן והנמען, וממילא ההבדל בין הכינוי הקרוב לרחוק מציין מלכתחילה הבחנה הנוגעת למרחק הממשי. הכינוי ה"אמצעי", כשמו, נועד לציין קטגוריית ביניים.

* כתב היד המצוטט מהתלמוד הבבלי הוא, על פי רוב, לפי הנוהג שהתקבל בחקר הארמית הבבלית, היינו כתב היד שבחר בו מפעל המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית. בסעיף 4 אדון בשאלה המתודולוגית הנוגעת לבחירת עדי הנוסח, וכן אציג את הקורפוס שעליו נשען המחקר. מכל מקום לא אעיר על כל שינויי הנוסח, ואציין אותם רק במקומות שהם חשובים לדיון במאמר, או לתרגום. כתבי היד הם על פי המצוי במאגר כתבי היד של המכון לחקר התלמוד ע"ש שאול ליברמן של בית המדרש לרבנים באמריקה. במקום שנדרש שבתי ובדקתי את הממצאים בכתבי היד עצמם. התרגומים לעברית אינם מילוליים, והוספות שנדרשו לשם בהירות הוספו בין סוגריים עגולים. במקור הארמי ציינתי בגופן שונה את הביטויים העומדים במוקד הדיון, ובתרגום לעברית את המילים שמתרגמות אותם. אני מבקש להודות לגיוסטו טריינה (Giussto Traina) על הסיוע בעניינים הנוגעים לדיון ביחס שבין הארמנית לארמית. כמו כן תודתי נתונה לאמו"ר משה בר-אשר, ליוחנן ברויאר, ליעל זיו, לטלי שטרייט, למיכל בר-אשר סיגל, לסטיב פסברג, לאהרון קולר ולחברי "סמינר סטאר" בשנת תשע"ב במרכז ללימודי היהדות שבאוניברסיטת הרוורד, שקראו גרסאות קודמות של המאמר וביקרו ואף הציעו הצעות מבורכות לשיפורו.

1. לסקירה עדכנית של הכינויים הרומזים בשפות השמיות ראה באחרונה הסלכך 2007. יש להעיר שקשה להסתמך על סקירותיה בשל אי-דיוקים. כך, למשל, בנוגע לארמית הממלכתית (הן המצרית הן המקראית) היא מציינת מערכת של שתי דרגות של כינויים, ולא מערכת משולשת. ידוע הדבר שגם בארמית המקראית יש מערכת משולשת, והם הם הדברים בנוגע למצרית (ראה מוראוקה ופורטן 1998, עמ' 56–58). כיוצא בו הסלכך מציינת (בעמ' 16) שאין בדיאלקטים המאוחרים תפוצה מלאה של הכינויים בעלי הרכיב /k/, וניתן לראות מהנתונים המוצגים בגוף הדברים שטענה זו איננה נכונה.

להלן סיכום של הצורות המרכיבות את מערכת הכינויים הרומזים בארמית הבבלית:

קרוֹב	קרוֹב צורות קדומות וצורות המצויות בלשון הגאונים	אמצעי	רחוק
יחיד	האי(י) עדי אידי [הנא] ²	האיך אידך	ההו(א)
יחידה	הא [האי] עדא	הך	ההי(א)
רבים	ה(א)ני עדי	הנך הלך א(י)נך	הנהו [הנון]
רבות	הני	כצורת הזכר	הנהי

עיון בכינויים הרומזים בארמית הבבלית עשוי להציג מגוון רב של נושאי מפתח המעסיקים את חקר הדיאלקט הארמי המזרחי המאוחר הזה. בכללם מוצאים בירור של שאלות דיאכרוניות הנוגעות ליחסים שבין הצורות הבבליות לצורות המקבילות בדיאלקטים ארמיים קדומים. עם זאת אפשר גם לעסוק בבירורים סינכרוניים הנוגעים לתפוצה של צורות שונות הכלולות בקטגוריות הדקדוקיות האלה. ניתן אף לעמוד על היחס שבין הצורות הרגילות לצורות ה"קדומות", ועל תפוצתן בתלמוד הבבלי. בנושאים הללו אני עוסק במקום אחר.³ במאמר הזה, בגיליון המוקדש לזכרו של פרופ' יחזקאל קוטשר, אני מבקש לגעת בשני עניינים הנוגעים לכינויים הרומזים בארמית הבבלית. שניהם נושקים למחקריו של פרופ' קוטשר בארמית, האחד במישרין והשני בעקיפין. הנושא הראשון נוגע להערה של קוטשר על מקור הסיומת

2. צורה זו רגילה בסורית, והיא מצויה בקערות ההשבעה שבארמית בבליה. היא אף מופיעה פעם אחת בגרסה הארמית של החיבור "תולדות ישר". לדין בלשון הארמית של חיבור זה וזיקתה לארמית הבבלית ראה באחרונה סמליק 2009 (ובמיוחד עמ' 60, בנוגע לכינוי הרומז הנידון). סמליק מציע היסטוריה מורכבת לגרסה הארמית של החיבור. אף שאיני מסכים עם מסקנות מחקריו, אני סבור כי הצדק עמו בכך שיש רכיבים בבליים מובהקים בחיבור זה, ולהופעה של הכינוי הסורי בהקשר הזה יש ערך רב. לעיון נוסף בחיבור זה ראה באחרונה סוקולוף 2011, שאף הוא הגיע למסקנה דומה בנוגע לבבליות הטקסט.

3. בראשר סיגל בהכנה, §3.

הכוללת את העיצור /k/ בכינויים האמצעיים (סעיף 2), והנושא השני עוסק בשימושים מיוחדים של הכינויים הרומזים בארמית הבבלית (סעיף 3). בנקודה זו אבקש להרהר במתודה שקבע קוטשר בחקר הארמית של התלמוד הבבלי (סעיף 4).

2. מקור העיצור /k/ בכינויים האמצעיים

נלדקה⁴ וברוקלמן,⁵ בהקשר של הערבית והארמית הממלכתית, העירו כי בכמה מקומות הכינויים האמצעיים מופיעים במסגרת של פנייה לנמען. בעקבות זאת הם תהו, שמא יש קשר בין הסיומת הזאת לסיומת הפרוטו-שמית של כינוי הקניין של הגוף השני. עם זאת גם נלדקה וגם ברוקלמן התחבטו בשאלה, אם יש חשיבות לעובדה שהסיומות הללו מופיעות בארמית ובערבית;⁶ וכן עסקו בשאלה, אם הופעתן בשתי השפות מסייעת לטענה שאלו הם שרידים של תפוצה פרוטו-שמית, או שמא אלו חידושים עצמאיים, פרי התפתחות פנימית של כל אחת מן השפות. בעקבותיהם כתב קוטשר את הדברים האלה:

But there is reason to believe against Brockelmann and the doubts of Nöldeke that these forms are original and not secondary. Professor H. J. Polotsky drew my attention to the work of K. Brugmann where he points out that Indo-Germanic knew three types of *deixis*, I-type (near to me...) you-type (near to you...) and the he-type... It is interesting to note that while in Latin the basis for the you-deixis is the he-dexis (*iste* being composed of *is*+*te*) in Aramaic it is composed of the basis of I-dexis + you-deixis.⁷

דומה שזה עיקר דבריו של קוטשר: אם נקבל את ההנחה שמקור הרכיב /k/ בהקשרים הללו הוא הכינוי של הגוף השני, הרי שלפנינו מערכת שבה הכינוי האמצעי זהה לכינוי החבור של הגוף השני, והכינוי הרחוק הוא הכינוי הפרוד של הגוף השלישי. לאור זאת יש פתח להשערה, שהכינויים הרומזים שימשו מעיקרא בזיקה ברורה למשתתפים בשיח (מוען, נמען ומי שאינו נוכח). לאור זאת טוען קוטשר שהצורות הללו הן שמיות מקוריות, הואיל והתופעה מוכרת מבחינה

4. 1907, עמ' 140.

5. 1908, עמ' 318 (ראה גם שם, הערה 2) ועמ' 322.

6. יש לציין, שלצד הארמית והערבית הקלסית האלמנט /k/ מופיע גם בגעז ובערבית דרומית חדשה (MSA) ונפוץ בדיאלקטים מודרניים של הערבית; ראה הסלכך 2007, עמ' 16.

7. קוטשר 1971, עמ' 115. הניתוח של הלטינית הסתמך על הצעתו של ברוגמן 1904.

טיפולוגית, והיא מיוצגת בגישה ההיסטורית המקשרת בין הצורות הלטיניות לגוף השני והשלישי ובין כינוי הרמז האמצעי והרחוק.

אף שקוטשר אינו אומר את הדברים במפורש, מסתבר שהטיעון שלו הוא בעיקרו טיפולוגי. מאחר שאין מקום להניח השפעה של הלטינית על הארמית הקדומה, הרי הוא סבור שיש להסתכל על התופעה מנקודת מבט טיפולוגית; וממילא יש פתח להשערה, שזו תופעה עצמאית בשפות השמיות. אף שיש מקום להרהר בטיב הטיעון, אין זה מענייני כעת. תחת זאת אבקש להצביע על חיבור מעניין לשפה הודו-אירופית אחרת: הארמנית הקלסית.

בעוד שבנוגע ללטינית מדובר בהשערה היסטורית על מקור המערכת המשולשת של הכינויים, הארמנית הקלסית מציגה תופעה מובהקת של מערכת של כינויים רומזים (ותווית יידוע) המאורגנים מבחינה סמנטית על פי החלוקה לגופים.⁸ בשפה זו שלושת הכינויים מורכבים על הבסיס ay, ואליו סמוכה סיומת הקובעת את הגוף שאליו הכינוי מיוחס:

ays זה (שלידי)

ayd זה (שלידך)

ayn זה (שלידו)

אציין כי מבחינה היסטורית הזיקה בין הארמית לארמנית היא ברורה ומבוססת (מעבר לעובדה שקבוצות אתניות בנות זמננו דוברות ארמית בארמניה). כפי שפרסם נוח (תשל"א) מוצאים עדויות לשימוש בארמית באבני גבול המזכירות את שמו של ארתחסיאס הראשון, מייסד הממלכה הארמנית הראשונה במאה השנייה לפסה"נ (ארתחסיאס מלך על ארמניה בשנים 189–160 לפסה"נ). ארמניה, כידוע, מצויה בציר הדרכים שהפגיש בין הממלכות ששפתן הרשמית הייתה ארמית לאלו ששפתן הייתה יוונית, ולאור מציאת אבני הגבול הארמיות יש יסוד איתן להשערה, שבראשית קיומה של הממלכה הארמנית הייתה השפה הרשמית שלה ארמית.

נתונים אלו אינם מצביעים בהכרח על מקור התופעה של מערכת משולשת של כינויים בארמית העומדת בזיקה לכינויי הגוף ולתפקודם על פי הייחוס למשתתף בשיח, אבל די בהם כדי לשקול אפשרות לתופעה אזורית, העשויה לשמש הסבר למקור התופעה או להציע הסבר לניתוח מחדש (reanalysis) של צורות שמיות עתיקות שהיו כבר בשימוש. כלומר, אף אם הופעת הצורות עם העיצור /k/ בהבעת כינוי רומז היא פרוטו-שמית והעיצור /k/ הוא יסוד דאיקטי במקורו, ואין לו דבר עם הכינוי של הגוף השני,⁹ ייתכן שהצורות השתלבו בארמית

8. מייח 1936, עמ' 88; ינסן 1959, עמ' 82; ליונס 1999, עמ' 55.

9. כדרך שסבר למשל בארט (1913, עמ' 80–83), שטען לזיקה בין הסיומת הזאת לביטויים דאיקטיים אחרים בשפות השמיות הכוללים את העיצור /k/.

במזרח במערכת משולשת, בהתאם לכינויי הגוף והמשתתפים בשיח, מתוך השפעה של שפות האזור.

אמנם העדויות המרכזיות לארמנית הקלסית הן אך ורק מהמאה החמישית לספירה, אך אין זה מעיד על התקופה שבה דיברו ארמנית. אוצר המילים הארמני הקלסי מעיד על מגעים קדומים עם הארמית וגם עם האיראנית העתיקה (המאה השישית עד המאה השלישית לפסה"נ) והתיכונה (המאה הרביעית לפסה"נ עד המאה התשיעית לספירה), ואפילו עם קבוצת השפות החורית-אוררטית. המגע עם השפות החוריות-אוררטיות חייב היה להתרחש עוד באלף השני לפסה"נ.¹⁰ ממילא סביר לשער שהארמנית הייתה מדוברת במרחב שלה במאות הראשונות לפסה"נ. לאור זאת אפשר להעלות על הדעת מגע עם הארמית בתקופה הממלכתית שלה.

אין זה מופרך לשער, שמקור התופעה הוא במזרח (במרכזה של האדמיניסטרציה הדוברת ארמית), במקומות ששפות האזור השתמשו בכינויים בדרך דומה, אף שמצאנו אותה בארמית הממלכתית שבמצרים (במרכזה של האדמיניסטרציה הדוברת ארמית). אציין גם ששרידיה של התופעה הזאת – מערכת כינויים רומזים משולשת בארמית המאוחרת – מופיעים בעיקר בדיאלקטים המזרחיים של הארמית המאוחרת, הארמית הבבלית והמנדאית (אם כי שרידים של כינויים עם העיצור /k/ בסופם אפשר למצוא גם בדיאלקטים המערביים).¹¹

3. שימושים סותמים של הכינויים הרומזים

3.1 מבוא: טיפולוגיה של השימוש בכינויים הרומזים

השימוש בכינויים רומזים הוא ביסודו פרגמטי דאיקטי, והוא כרוך במצבו הפיזי או הקוגניטיבי של הנמען בשיח (או ליתר דיוק לאופן שבו המוען מעריך מהו המידע שברשות הנמען, ומהי רמת הנגישות של המידע הזה לנמען). בעקבות מחקרם של הלידיי והסן (1976) מקובל בחקר האנפורות להבדיל בין שימושים אקסופוריים לשימושים אנדופוריים של הכינויים הרומזים. בקטגוריה הראשונה הכינויים מצביעים על ישויות המצויות בסביבה של הדיבור (1), ואילו באחרונה הכינויים הרומזים מתייחסים לישויות בעולם (2) או ליחידות דיבור (3) שהוזכרו בשיחה קודם לכן, או לפרנטיים הזמינים ומוכרים באופן מובהק הן למוען הן לנמען (4).

1. צריך לשים את זה על השולחן ("זה" מתייחס לחפץ שהמוען אוחז ביד).

2. קראתי את הספר "חסד ספרדי" במטוס; הספר הזה ממש מעניין.

10. לסקירת המגעים של הארמנית עם השפות הללו, ולביסוס הטענה המצוינת במחקר, שלארמנית

היה מגע עם החורית-אוררטית, ראה דיאקונוף 1985.

11. לסקירה ראה סוקולוף 1990, עמ' 159, ערך "הדך".

3. זה היה ביום ראשון, אבל ביום שני כבר נסענו לאיטליה ("זה" מתייחס לכל יחידת השיח שבאה לפני כן).

4. אתה זוכר את הספר הזה שקנינו יחד בשוק הספרים המשומשים?

המכנה המשותף לכל השימושים הללו הוא ההנחה של המוען כי הישות המצוינת על ידי הרומז זמינה לנמען, בין שהזמינות היא פיזית ובין שהיא קוגניטיבית. לצד השימושים הללו עמדו חוקרי האנגלית על כך שבאנגלית המדוברת, שאיננה רשמית, יש שימוש בכינויים רומזים קרובים בהצגה הראשונה של רפרנט לשיח, בשימושים כדוגמת המשפט הזה:¹²

5. A few years ago, there was this hippie, long-haired, slovenly. He confronted me...

לפני כמה שנים היה הִיפִי אחד,¹³ מגודל שיער, מרושל. הוא התייצב מולי... (פרינס 1981, עמ' 233).

פרינס (1981) אפינה את השימוש בכינויים הרומזים הללו, וציינה שהשימוש בהם משלב מאפיינים של התווית המיידעת מחד ושל התווית הסותמת מאידך. על פי ממצאיה התכונות הסמנטיות והפרגמטיות של הרפרנט המצוין בעזרת הכינוי הרומז הן: (1) הנחה מוקדמת של קיום הרפרנט; (2) ספציפיות;¹⁴ (3) היעדר היכרות של הנמען עם הרפרנט (ואי אפשר לזהות באופן פרטני במי מדובר). יתרה מזאת, בהקשר של מבנה המסר כבר ציין פרלמן (1969) שהשימוש ב־this הסותם מרמז, שמידע נוסף על הרפרנט שהכינוי הרומז מצביע עליו מופיע בדרך כלל בהמשך של יחידת השיח שבה הוא מוזכר. פרינס וואלד אף ציינו שעל פי רוב השימוש בכינוי הזה בא בראשית יחידת השיח, והוא סמוך לרפרנט המשמש כטופיק של אותה היחידה (להלן בסעיף 3.3 נדון בהגדרת המושג טופיק בהקשר הזה).¹⁵ לכאורה השימוש הנזכר בכינויים רומזים סמוך להצגת הרפרנט לשיח הוא מפתיע, שכן המכנה המשותף לכל השימושים של הכינויים הרומזים שהוזכרו לעיל הוא,

12. בין המחקרים שעסקו בתופעה זו יצוינו גליסון 1965, עמ' 348; פרלמן 1969; הוקינס 1978; פרינס 1981; ואלד 1983; רייט וגבעון 1987; דיסל 1999, עמ' 109; מיגרן 2001.

13. על ההקבלה בין השימוש הזה ב־this האנגלי ובין השימוש ב־"אחד" העברי עמדו רייט וגבעון 1987.

14. מיגרן (2001) טענה שיש שימושים בכינוי הנידון בהיעדר ספציפיות, אך ייתכן שיש לדבר על שני דגמים שונים באנגלית. כיוון שהאנגלית איננה המוקד של הדיון הנוכחי, אשאיר את הדיון על כך למקום אחר.

15. פרינס 1981, עמ' 235; ואלד 1983, עמ' 96–100. ראה גם גרנסבכר ושרויר (1989), שדיברו בהקשר הזה על השימוש הקטפורי של הכינוי הרומז this, שכן על פי הממצאים שלהם על פי רוב הרפרנט המצוין בעזרת הכינוי הרומז הנידון יוזכר שוב בהמשך יחידת השיח.

שהכינוי הדאיכטי מסייע לקביעת זהותו של הרפרנט. בשימושים האקסופוריים הנמען מזהה אותו מהסביבה הפיזית, ובשימושים האנדופוריים ההצבעה היא על נקודות קודמות בשיח. לעומת השימושים הללו, בשימוש הנידון של הכינוי הרומז סתירות של הכינוי היא בכך שאין הוא מוכר לנמען, ואין בכוחו לזהותו.

לאור העובדה שהשימוש הזה של הכינוי הוא חריג ואלד סבור שהשימושים הללו משניים, ושהם התפתחו משימושים אנדופוריים בהקשרים ספציפיים.¹⁶ לעומתו הימלמן טוען, שזה מקרה משני של השימוש האקסופורי.¹⁷ הוא סבור כי במקרים הללו הכינויים הרומזים מצביעים בנרטיב על משתתף חדש, במקום ההצבעה על אנשים או חפצים המצויים בסביבת הדיבור. אין זה מענייננו לדון בהתפתחויות המוצעות בנוגע לשימוש הנידון של הכינוי באנגלית; בהמשך המאמר נחזור להצעות הללו בהקשר של הארמית הבבלית, ונבחן איזו מהן עשויה לקרב אותנו להבנה של השימוש בכינויים הארמיים.

ראוי לציין, שבמחקרים הללו נטען שוב ושוב שתופעה זו נדירה בשפות העולם,¹⁸ וכמעט שאין לה תיעוד היסטורי. לאור זאת מעניין להראות, שתופעה המקבילה לזו שחוקרים אלו הצביעו עליה באנגלית המדוברת אפשר למצוא באופן שיטתי בשימוש בכינויים הרומזים בנרטיבים קצרים בארמית של התלמוד הבבלי. ראוי לציין שמספר חוקרים של הארמית הבבלית הצביעו זה מכבר על השימוש הסותר בכינויים הרומזים בארמית הבבלית, אך, למיטב ידיעתי, הצגות אלו נותרו בגדר הערות גרדא, והצטמצמו על פי רוב במענה לשאלה, כיצד נכון לתרגם את הכינוי הרומז לעברית או לשפות אירופה;¹⁹ ולפיכך מן הדין להציע עיון שיטתי פנימי וטיפולוגי משווה.

בסעיפים שלהלן אבחן שימושים של כל אחד מסוגי הכינויים בדיאלקט זה: הכינוי הרחוק, האמצעי והקרוב – שימושים הקרובים במהות. לאור הדוגמות שאנחת מהארמית הבבלית אציב שתי מטרות: (א) להצביע על שימושים שונים של הכינויים הרומזים במעמד אדנומינלי בהקשרים סותרים; (ב) לבחון אם אפשר להסביר את

16. ואלד 1983, עמ' 100–102.

17. הימלמן 1996, עמ' 222.

18. ראה למשל ואלד 1983, עמ' 95; גונדל, הדברג וזכרסקי 1993, עמ' 284; דיסל 1999, עמ' 139.

19. ראה מרגוליס 1910, עמ' 70: "The forms denoting that which is distant [...] are employed also as indefinite pronoun".

"Die Pronomina für 85. שלזינגר 1928, עמ' 85: "Fernerliegende dienen als Pron. Indefinita (quidam); im Deutschen sind sie dann

gewöhnlich nur mit dem unbestimmten Artikel wiederzugeben". לויאס תר"ץ, עמ' 305:

"על הרוב הכינוי לרחוק משמש בתור כינוי סתמי". סוקולוף (2002) בערכים השונים של

הכינויים הרומזים ציין כאחד התרגומים של הכינויים הרומזים את האפשרות "certain".

ברויאר (תשס"ב, עמ' 213) סבור, שהשימוש באותו בעברית של התלמוד הבבלי בהקשרים

כינויים אך לא אנפוריים הוא בהשפעת הארמית של התלמוד הבבלי.

התפוצה של השימוש בכינויים השונים בהקשרים הסותמים מתוך עיון בטבעה של התופעה הנדונה.

אדגיש ואומר שאין כאן יומרה להציג תיאור מקיף של השימוש בכינויים הרומזים בארמית הבבלית. המוקד הוא בשימושים שאינם אנפוריים (לא אקספוריים ולא אנדופוריים). הטענה שתוצג להלן (סעיף 3.5) היא, שיש להנגיד את השימושים בכינויים הרומזים בהקשרים הללו. מחד גיסא הם יוצרים מערכת פנימית סגורה בעלת מכנה משותף המכוננת פרדיגמה ברורה, ומאידך גיסא הבחירה בכינוי אחד מבין הכינויים בפרדיגמה מביעה ניגודים בשימוש ביניהם.

3.2 שימושים בכינוי לרחוק

בסיפורים רבים בתלמוד הבבלי משתתף ראשי ביחידת נרטיב מסוימת (לרוב קצרה מאוד), שאינו דמות בעלת שם הידוע לקהל המשתתפים בשיח או לקהל הקוראים, מופיע מיד בראשית הסיפור.²⁰ הוא יצוין באמצעות שם עצם המתאר אותו על פי קבוצה סמנטית שהוא שייך אליה (גבר [7], אישה [8], היותו "מין" [6], או באמצעות המקצוע של המשתתף [מוכרי סלים (10)] וכיוצא בהם). קודם לו יבוא כינוי רומז לרחוק במעמד אדנומינלי. לעתים הכינוי הרומז עומד כביטוי פרונומינלי (ההוא ד..., 'ההוא ש...'), אך ביסוד הדברים מדובר בתופעה אחת, הואיל ומבחינה סמנטית "ההוא גברא ד..." ו"ההוא ד..." זהים. אציין מספר דוגמות, מני רבות, העונות לתיאור הזה. כפי שהן מראות, אין הגבלה למין או למספר של מי שעשוי להשתתף במעמד הזה:

6. אמר ליה ההוא מינא לרב כהנא. אמריתו. נדה שרי לאתיחודי בהדי גוברא.²¹ אפשר אש בנעורת ואינה מהבהבת. אמר ליה. תורה העידה עלינו. "סוגה בשושנים". שאפלו כסוגות שושנים לא יפרצו בנו פרצות (סנהדרין לו ע"א, כ"י יד הרב הרצוג).

מין אחד אמר לרב כהנא: "אומרים אתם שמותר לנידה להתייחד עם אישה" [ההמשך בעברית].

7. ההוא גברא דאשכח ארבעה זוזי דצירי בסדינא ושדו בנהר בורן. אתא לקמיה דרב. אמ' ליה. זיל אכריו (בבא מציעא כד ע"ב, כ"י המבורג 165).

איש אחד מצא ארבעה [בנוסחאות אחרות: ארבע מאות/מאה] זוזים צרורים

20. יסטרוב (1903, עמ' 336) מציין את התפקיד הפרגמטי של הכינוי במילים "In Talmud frequently used to introduce a case"

21. בכ"י מינכן 95 ובדפוסים נכתב גברא, אך יש להניח שזה משקף את הנשילה של העיצור /h/ במעמד סופי בארמית הבבלית, הואיל וברור מההמשך שמדובר בדיון על ייחוד עם בן הזוג, וכך גם כתב רבנו חננאל "שרי לגברה דילה", כלומר לבעל שלה.

בסדין ומושלים בנהר בורן. בא לפני רב [בכל עדי הנוסח האחרים = רב יהודה], אמר לו (רב): "לך הכרז".

8. ההיא איתתא דהות בשיבבותיה דרב הונא הוה לה שבעה בני שכיב חד מניהו והות קא בכיא עליה יתירא שלח לה רב הונא לא תעביד²² הכי לא אשגחא שלח לה אי ציית מוטב ואי לא תימוש ליה זודתא לאידך מית ומיתו כולהו תימוש זודתא לנפשה ומתה (מועד קטן כז ע"ב, כ"י קולומביה X893-T141). אישה אחת גרה בשכנות לרב הונא והיו לה שבעה בנים ונפטר אחד מהם, והייתה מבכה עליו יתר על המידה. שלח לה רב הונא (את המסר) "אל תנהגי כך", והיא התעלמה מדבריו. שלח לה: "אם את מציינת מוטב, ואם לא הכיני תכריכים לאחר". מת ומתו כולם. (שלח לה) "שתכין תכריכים לעצמה" ומתה.²³

9. ההוא גובתא דהוה נפקא מבי כסי להובלילא סבר רב אשי למטרפה א"ל הונא בריה מר דרב אויא לרב אשי כל הני חייו ברייתא הכי אית להו (חולין נח ע"ב, כ"י וטיקן 122).

אירע מקרה של צינור שהיה עובר בבטן מ"בית הכסות" לאזור המכונה "הובלילא", ורב אשי סבר שיש להטריף את החיה, אמר לו (רב) הונא בנו של מר דרב אויא לרב אשי, (אין זה חריג) שכן לכל החיות המבויתות יש צינור כזה.

10. הנהו דקולאי דאיתו דקולי לשוקא דבבל אתו בני מתא מעכבי עליהו אתו לקמיה דרבינא אמ' להו מעלמא אתו ולעלמא ליזבנו והני מילי ביומא

22. הצירוף לא תעביד מופיע גם בכ"י אוקספורד (366) Opp. Add. fol. 23 ובכ"י וטיקן 134. בכ"י מינכן 140 הכתיב הוא לא תיעביד; בכ"י וטיקן 108, בכ"י הספרייה הבריטית Harl. (400) 5508 ובכ"י מינכן 95 הגרסה היא לא תעבדי. צעדתי כאן בדרכו של קארה (תשמ"ד, עמ' 150), שהציע שהצורה לא תיעביד היא צורת נוכחת עם נשילה התנועה הסופית (על התופעה של צורות מקוצרות של נטיית התחיליות ראה בראשן סגל בהכנה, פרק 5). הסיבה לכך היא הצורה ציתת, צורת בינוני נוכחת, המופיעה בסמיכות. על פי זה גם יש לפרש את הצורה תימוש המופיעה לאחריה. ואמנם בחלק מכתבי היד מופיע "תימוש ההיא איתתא", המעיד על כך שזו צורת נסתרת; אך עיון בחילופי הנוסח מלמד, שיש יסוד חזק להאמין כי המילים "ההיא איתתא" הן הוספה מאוחרת. על פי זה יש להעדיף את הגרסה "אף היא עברתא וזודתא לנפשה ומיתתא", המופיעה בכ"י אוקספורד Opp. Add. fol. 23, על פני הנוסח "תימוש זודתא לנפשה ומתה", המופיע בכתב היד שבגוף הדברים; כלומר אין כאן ציטוט של דיבור אליה, כי אם תיאור מותה של האישה.

23. על פי כ"י מינכן 140 לאחר מות בניה היא הכינה לעצמה תכריכים בלי שהיה מסר נוסף. בעדי נוסח אחרים יש הוספה המדגישה שהסיפור חזר על עצמו עם כל אחד מהבנים; בכ"י קיימברידג' T-S F1 (1) 22 נאמר במפורש "וכן כל חד וחד", ובדפוסים נוסף "לסוף".

דשוקא אבל בלא יומא דשוקא לא וביומא דשוקא נמי לא אמרן אלא לזבוני דשוקא אבל לאהדורי לא (בבא בתרא כב ע"א, כ"י המבורג 165).

מוכרי סלים הביאו סלים לשוק של בבל, ובאו בני העיר ומנעו מהם למכור. באו (לברר את העניין) לפני רבינא, ואמר להם: "מהעולם באו ולעולם ימכרו". והדברים הללו (רלוונטים) רק ביום השוק אך שלא ביום השוק אסור להם, ואף ביום השוק מותר להם למכור רק בשוק, אבל לחזור (אחר קונים) [ברוב עדי הנוסח נוסף: בעיר] אסור.

חשוב לצייין, שהדוגמות הללו מצביעות על אסטרטגיה שיטתית של הצגת התשתית והרקע של הסיפור. כפי שדוגמות 7–10 מורות, מעבר להצגה של הדמות המרכזית המוצגת בעזרת הכינוי הרומז הרחוק, המידע הרלוונטי ביותר על אודות דמות זו ליחידת הנרטיב שבה הוא משתתף מופיע בפסקית המשועבדת לשם המייצג את הדמות. בדרך הזאת גם המידע ש"קודם" לסיפור (כלומר היה נכון קודם להתרחשות המתוארת בסיפור) כלול במשפט שבו נפתח הסיפור. בדוגמאות 8–10 הדמויות הללו עומדות בחלק ייחודי (או בתור ה"טופיק") של המשפט, וממילא יש כינוי החוזר אליהן בגוף המשפט.

3.3 שימוש בכינוי האמצעי לעומת השימוש בכינוי הרחוק

לצד השימוש בכינוי הרומז לרחוק בהקשרים המדוברים אנחנו מוצאים שימוש בכינויים האמצעיים בעלי הסיומת העיצורית /k/ בהקשרים סותמים דומים, ונססה לעמוד על הסיבה לבחירה בהם, בניגוד לבחירה בכינוי לרחוק. כך למשל מצינו בדוגמה הזאת:

11. ההוא ינוקא דאתא לדינא²⁴ לקמיה דרב נחמן אמ' ליה אית לך עדים²⁵ אמ' ליה לא אית לך ראייה אמ' ליה לא חייביה רב נחמן הוה קא באכי ואזיל שמעוה הנך אינש²⁶ אמרו ליה אמאי בכית אמר להו דאתאי לדינא לקמיה דרב נחמן ואמ' לי אית לך ראייה ואמרי ליה לא (וחיי?)בן אמרו ליה אנן ידעינן במילי דאבוך אתו לקמיה דרב נחמן (סנהדרין לא ע"א, כ"י יד הרב הרצוג).

24. יש חילופים בין עדי הנוסח בזיהוי הגורם לדיון בבית הדין. בחלק מכתבי היד, כגרסה של כ"י המבורג 165, יש תיאור ניטרלי ("אתא לדינא", כלומר 'בא לדין'), אך בכ"י פירנצה II-I-9 (וכן בדפוסים) זה הנתבע ("דתבעוה לדינא", כלומר 'שתבועוהו לדין'), ואילו בכ"י קרלסרוהא זה התובע ("דתבעוה בדינא", כלומר 'שתבע לדין').

25. בכל שאר עדי הנוסח מופיעה המילה הארמית סהדי.

26. בכ"י קיימברידג' T-S F2 (1) 173 לא מופיע הכינוי הרומז הנך, אך בכל שאר עדי הנוסח הוא מופיע. על שינוי מן הסוג הזה ראה להלן בסעיף 4.

ילד אחד בא לדין לפני רב נחמן, שאל אותו (רב נחמן): "יש לך עדים?" ענה לו: "לא". (שאל אותו רב נחמן): "יש לך ראייה?" ענה לו (הילד): "לא", ופסק רב נחמן נגדו. היה הולך ובוכה, שמעו אותו אנשים כלשהם ושאלו אותו: "מדוע אתה בוכה?". ענה להם: "משום שבאתי להתדיין לפני רב נחמן והוא שאל אותי 'האם יש לך ראייה?' ועניתי לו 'לא' ופסק נגדי".²⁷ אמרו לו (האנשים): "אנחנו מכירים את עסקי אביך", ובאו לפני רב נחמן.

הראשון שמוזכר בסיפור, ה"ינוקא", מוצג בעזרת הכינוי הרחוק ההוא, ואילו ה"אינשי" מופיעים אחריו עם הכינוי האמצעי הנך. כיצא בו מוצאים בדוגמה שלקמן:

12. ההוא גברא דאתא לקמיה דרב פפא הוו ליה הנך בצים משבת ליום טוב אמ' ליה מהו למיכלינהו למחר אמ' ליה זיל האידנא ות(ו)?[א?] למחר דרב לא מוקים אמורא עילויה מיומא טבא לחבריה משום שכרות (ביצה ד ע"א, כ"י גטינגן 3).

איש אחד בא לפני רב פפא והיו לו ביצים שנולדו בשבת ורצה לאכלן ביום טוב שלמחרת, ושאל (את רב פפא): "האם מותר לאכול אותן מחר?", ענה לו (רב פפא): "לך כעת ושוב מחר הואיל ורב לא ממנה איתו אמורא מיום טוב אחד לשני משום שכרות".

באופן עקרוני, לאור הנתונים שהוצגו עד כה, אפשר היה להניח שהשימוש בכינוי האמצעי השונה מהכינוי הרחוק נגזר מסדר ההצגה שלהם ביחידה הנרטיבית המדוברת. במילים אחרות, יש כאן דירוג על פי סדר ההופעה: בראשון שימוש ברחוק ובשני שימוש באמצעי. על פי זה אין כאן סימון ברמה של ארגון המסר, אלא רק מכשיר לשוני המשמש להבחנה בין דמויות על פי סדר הופעתן (מעין המצוי לעתים בצרפתית בהבחנה שבין celui ci וביין celui là), כדוגמת הניגוד הקיים בארמית הבבלית בין הכינוי האמצעי לכינוי הקרוב בהקשרים אנדופוריים:

13. הני אין הנך²⁸ לא (חגיגה יא ע"ב, כ"י מינכן 6).

אלה כן; ההם לא.

ברם אין בכוח החלוקה הארגונית הזאת כדי להסביר את כל המקרים. כך למשל בדוגמות שלהלן אין קודם להן, ביחידה הסיפורית הנתונה, שימוש בכינוי הרחוק:

14. אושפיזכניה דרב אדא בר אהבה הוה ליה הנך בצים מיום טוב לשבת אתא

27. החזרה על הסיפור בתוך הסיפור מופיעה רק בכ"י יד הרב הרצוג; בכל שאר עדי הנוסח ההודעה של האנשים שהם יכולים להעיד לטובתו מופיעה כתגובה לבכי.

28. זו הגרסה בכל כתבי היד למעט מינכן 95, הגורס "הני אין הני לא".

לקמיה אמ' ליה מהו למטוינהו האידנא ומכלינהו למחר (ביצה ד ע"א, כ"י גטינגן 3).

לבעל הבית של רב אדא בר אהבה היו ביצים שנולדו ביום טוב והוא רצה לאכלן בשבת שלמחרת, בא לפני (רב אדא בר אהבה לשאול אותו עליהם), ושאל: "האם מותר לצלות אותן עכשיו ולאכול אותן מחר?"

אפשרות אחרת שעולה על הדעת היא, שהגיוון בסוג הכינוי משמש לחלוקה פרגמטית אחרת, והיא של טופיקליות: על פי זה הכינוי לרחוק מסמן את הטופיק של היחידה, ואילו הכינוי האמצעי מופיע לפני משתתף שאיננו הטופיק. טופיק של יחידה סיפורית הוא, באופן גס, המשתתף שהיחידה הסיפורית שבה הוא נטוע מדברת על אודותיו. על פי רוב טופיק של יחידה סיפורית מופיע כבר בראשיתה, ובדרך כלל הוא שב ונזכר לאחר מכן במהלך הסיפור.²⁹ הווה אומר: לא ההבחנה בזהות מזיקה את השימוש בהנך, אלא העובדה שאין זה נכון להציג את המשתתף השני כמי שהנרטיב הוא על אודותיו. כך גם אפשר להסביר את ההופעות שלהלן של הכינוי האמצעי:

15. דשמואל ואבלט כי הוו יתבי ואזלי הנך אינשי לאגמא א'ל אבלט לשמואל האי גברא³⁰ אזיל ולא אתי וטריק ליה חיזיא ומאית א'ל שמואל אי בר ישראל הוא אזיל ואתי אדיתבי קא עסקי ביה אז(יל)[ל] ואתא קם אבלט שדייה לטוניה אשכח ביה חיזיא דפסיק ושארי בתרתי גובי א'ל שמואל מה עבדת א'ל כל יומא הוינא מרמינן ריפתא בהדי הדדי ואכלינן והאידנא הוה איכא חד גבן דלא הוה ליה ריפתא בהדיה והוה מכסיף אמינא לחבראי אנא קאימנא ומרמינא ליה ריפתא כי מטאי לגביה שוי נפשאי כמאן דשקלי מיניה כי היכי דלא ליכסיף א'ל מצוה קא עבדת ואתצלת (שבת קנו ע"ב, כ"י אוקספורד [366] Opp. Add. fol 23).³¹

שמואל ואבלט ישבו, (ועברה לפנייהם קבוצה של) אנשים שהלכה לאגם, ואבלט (הצביע על אחד האנשים) ואמר לשמואל: "האיש הזה הולך ואינו שב. נחש יישוך אותו והוא ימות". ענה לו שמואל: "אם הוא בן ישראל, הולך הוא ושב". בזמן (שישבו ודנו על אודותיו), הלך ובא (האיש שאבלט חשב שימות), קם אבלט והשליך את המטען של (האיש הזה) ומצא בו נחש

29. ראה במאמרים של פרינס 1981 וואלד 1983, בנוגע לתפקיד של הטופיק בהקשר המדובר.

30. השימוש בכינוי הרומז האי כאן הוא אקספורי, הואיל ואבלט מצביע עליו באופן ממש, ולכן בתרגום לעברית הוספתי "הצביע על אחד האנשים".

31. לכ"י 5 Bodl. heb. d. 21 (2676) יש גרסה שונה של הסיפור והגיבור הוא ילד, ומעשה החסד שלו שונה. אך מבחינת השימוש בכינויים השימוש הוא זהה, ומופיע "להנך דרדקי" במקום "הנך אנשי".

חתוך וזרוק בשתי חתיכות. שאל שמואל (את האיש): "מה עשית (שראוי אתה לנס כזה)?" ענה לו האיש: "כל יום היינו זורקים את הלחם יחד ואוכלים (יחד), והיום היה אחד בינינו שלא היה לו לחם והיה מבויש, ואמרתי לחבריי אני אאסוף את הלחם, וכשהגעתי אליו עשיתי עצמי כאילו לקחתי ממנו כדי שלא יתבייש". אמר לו שמואל: "עשית מצווה וניצלת".

אף שאחת מהדמויות המתוארות בקבוצה של "אינשי" היא דמות מרכזית בהמשך הסיפור, אין ה"אינשי", כקבוצה, עומדים במוקד הסיפור. יחסים דומים אפשר לראות בסיפור הזה:

16. הנך שבייטא דאתאן לנהרדעא אסקוה לבי רב עמרם חסידא בהדי דקא חלפ' חדא מינייהו נפל (ריחיא) [זיהרא] באיפומיא שקליה רב עמרם לדרגא אותביה וקא סליק ואזיל כי מטא לפלג' דדרגא (אנורא) [אמ'] בי עמרם נורא בי עמרם נורא אתו רבנן א'ל כסיפתנ' אמ' להו מיטב תיכספון מינאי בהאי עלמ' ולא תיכספון מינאי לעלמ' דאתי אשבעיה [ליצר הרע] נפק מיניה בעמודא דנורא א'ל חזי דאנא בישראל (ואנא) [ואת] נורא ואנא עדיפנא מינך (קידושין פא ע"א, כ"י וטיקן 111).

שבויט באו לנהרדעא, והעלו אותן³² לבית רב עמרם החסיד. בזמן שעברה אחת מהן הגיע אור דרך החלון, לקחה רב עמרם למדרגה והושיבה, והיה עולה והולך [הכוונה שגבר עליו יצרו ורצה את השבויה]. כשהגיע לאמצע המדרגה צעק: "שרפה בבית רב עמרם! שרפה בבית רב עמרם!" באו החכמים. אמרו לו (השבויט): "ביישת אותנו", ענה להן: "מוטב שתתביישו ממני בעולם הזה ושלל תתביישו ממני בעולם הבא". השביע את יצר הרע (ש'צא ממנו), 'צא ממנו (כ)עמוד אש, אמר לו: "ראה, אני בשר ואתה אש ואני עדיף עליך".

בסיפור הזה, כמו בסיפור הקודם, הביטוי "הנך שבייטא" מתייחס לכלל הקבוצה של השבויות, ובסצנה המרכזית משתתפת רק אחת מהן, שחולפת על פני רב עמרם והיא מוארת מהאור שהגיע מהחלון (אף כי בסיפור הזה כל הקבוצה שבה ומוזכרת בהמשך הסיפור בשעה שטוענות שביישו אותן). מכל מקום, בלא ספק הדמות המרכזית בסיפור (זו שהסיפור הוא על אודותיה) היא רב עמרם החסיד, וממילא ברור מדוע השבויות מוצגות בעזרת הכינוי האמצעי הנך.

32. בכ"י וטיקן 111 מופיעה צורת יחידה, ודומה שקראו את שבייטא כצורת יחיד (וייתכן שמי ששינה לא ידע שהצורה הנך, שאיננה נפוצה, היא צורת הרבים), אף על פי שברור מההמשך שמדובר בשבויות, לכן דומה שעדיפה הצורה שבכ"י מינכן 95: אסקינהו.

בדומה לכך בדוגמה שלהלן רעייתו של חנינא בן דוסא היא הדמות המרכזית, ואחת משכנותיה היא משנית בסיפור:

17. הוה רגילא דביתהו למישגר תנורא³³ כל מעלי שבתא הוה אית לה הך שיבבתה³⁴ בישתא אמרא מיכדי דלית להו ולא מידי מאי כולי האי יומא חד הוה טרפא אבאבא איכספא ועילא לביתה איתעביד לה ניסא וחזיא לתנורא דימלי נהמא וא[ג?](ג)אנא מליא לישא... (תענית כד ע"ב – כה ע"א, כ"י יד הרב הרצוג).

אשתו (של חנינא בן דוסא) נהגה להדליק את התנור בכל יום שישי, והייתה לה שכנה רעה אחת שאמרה: "הרי אין להם דבר, אז לשם מה כל העניין הזה (של הדלקת תנור לשווא)". יום אחד נקשה (השכנה) על הדלת, התביישה (אשתו של חנינא בן דוסא) והכניסה אותה לביתה. נעשה נס וראתה את התנור מלא לחם וקערה מלאה (בבצק) שנלוש...

לאור זאת מעניין לעיין בניגוד המופיע בחלק מכתבי היד בהמשך אותה הסוגיה, ברצף של סיפורים על חנינא בן דוסא במסכת תענית. בסיפור הראשון הדמות הראשונה (העזים) מצוינת בכינוי הנך, ובסיפור השני הדמות הראשונה בסיפור (שכנתו של חנינא בן דוסא) מצוינת בהיא:

18. הויה ליה הנך עיזי אמרי ליה קא מפסדן אמ' להו אי קא מפסדא ניכלינהו דיבי ואי לא ליתי דיבי בקרינהו³⁵ לאורתא כל חדא וחדא אתיא דיבא בקרנה הויה ליה ההיא שיבבתא³⁶ אמרה ליה בנאי לי ביתא ולא קא מטו כשוריה אמ' לך מאי שמך אמרה ליה איכו אמ' איכו נימטו כשורין איכו נימטו כשורין תאנא פלימו אומ' אני ראיתי אותו הבית והיו קורותיו יוצאין אמה

33. בשאר עדי הנוסח נאמר שהייתה "שדיא אקטרתא בתנורא משום כיסופא" (זה הנוסח בכ"י לונדון [400] BL Harl. 5508); כלומר היא השליכה חומר שהיה מעשן, בשל הבושה.

34. הצורה הנך מצויה רק בכתב היד הזה; בכל שאר עדי הנוסח הצורה היא ההיא. על הבדלים בין כתבי יד בעניין הזה ועל הדרך להכריע ביניהם ראה להלן סעיף 4. במקרה שלנו, ולפי הקריטריון שיוצע להלן, מתקבל על הדעת שדווקא כתב היד התימני משמר את המסורת המקורית, ואת הנוסח בשאר כתבי היד ייתכן שאפשר להסביר לאור העובדה שסיפור זה מופיע ברצף של סיפורים המתחילים בכינוי לרחוק. ברם ראה להלן הערה 36.

35. כ"י יד הרב הרצוג משמר צורות בלי השמטת העיצורים הסופיים: "אמ' אי קא מפסדן ניכלונהו דיבי ואי לא ניתין דיבי בקרינהו".

36. לאור החילופים בין כתבי היד שהוזכרו בהערה 34 יש מקום לחוש שמא הנוסח "ההיא שיבבתא" נגזר אחרי "ההיא שיבבתא" מהסיפור הקודם. בכ"י יד הרב הרצוג הסיפור על העזים עוצר באמצע ונשמט סופו, והסיפור השני על "ההיא שיבבתא" קודם לו בשני סיפורים.

לכאן ואמה לכאן ואמרו לי זהו הבית שקרה ר' חנינא בן דוסא בתפלתו ויש אומ' סניפי' היה (תענית כה ע"א, כ"י אוקספורד [366] Opp. Add. fol 23).
היו לו (לחנינא בן דוסא) עזים וטענו נגדו אנשים: "הן גורמות הפסד (או הן גורמות לנו הפסד)". ענה להם (חנינא בן דוסא): "אם הן גורמות הפסד יאכלו אותן זאבים, ואם לא יביאו זאבים בקרניהן". למחרת בבוקר כל עז ועז הביאה זאב בקרניה. הייתה לו שכנה אחת, אמרה לו: "בניתי לי בית וקורותיו אינן מגיעות (לקיר). שאל אותה: "מה שמך?" ענתה לו "איכו" (בנוסחים אחרים: "איכו"). אמר לה: "איכו, גיעו קורותייך. איכו, גיעו קורותייך" [ההמשך בעברית].

לכאורה המקום בנרטיב של שני ה"עיוז" בסיפור הראשון ושל ה"שיבכתא" בסיפור השני זהה. ואכן בכ"י יד הרב הרצוג שני הסיפורים פותחים בכינוי האמצעי,³⁷ הואיל וחנינא בן דוסא הוא הגיבור של הסיפור. ברם אם נרצה להצדיק את הגרסה שבשאר כתבי היד, ייתכן שבסיפור הראשון חנינא בן דוסא הוא הטופיק, הואיל והוא מי שנעשה לו הנס כשנחשד שהוא גורם (בשל העזים שלו) הפסד ממון, ולפיכך העזים הן משניות, ומופיעות בכינוי הנך. לעומת זאת הסיפור השני מתאר נס שנעשה לאישה שקורות ביתה לא היו ארוכות דיין, והיא העומדת במרכז הסיפור, וממילא היא הטופיק של הסיפור, ולפיכך היא שמוצגת בעזרת הכינוי ההיא.

לעיל ראינו כי פרלמן (1969), פרינס (1981) וואלד (1983) ציינו, שעל פי רוב גם באנגלית השימוש ב־this הסותם הוא דווקא לטופיק של היחידה הסיפורית שבה הוא מופיע. מסתבר אפוא שיש דמיון בין התופעות, שכן בשתי השפות יש שימוש בכינויים רומזים בהקשרים לא אנפוריים. אך יש גם שוני הן בצורה הן בשימוש:

1. בעוד שבאנגלית הכינוי הקרוב משמש להצגת משתתף חדש בסיפור, בארמית הבבלית הכינויים האמצעיים והרחוקים מבטאים זאת.
2. באנגלית השימוש בכינוי הרומז בהקשרים הללו כרוך על פי רוב בטופיקליות של המשתתף ביחידה הנרטיבית, ואילו בארמית זה נכון אך ורק בכינוי הרחוק. הניגוד בין הרחוק לאמצעי מאפשר הצגה של משתתף לא מוכר שאיננו הטופיק ביחידה הסיפורית.
3. הקריטריון לקביעת הטופיק של הסיפור חמור יותר בארמית הבבלית מאשר באנגלית. בעוד שבאנגלית, על פי פרינס 1981, די בכך שהדמות תוזכר בהמשך הסיפור כדי שתיחשב "טופיק", לענייננו בארמית הבבלית הכינוי הרחוק מעיד על כך שזו הדמות המרכזית, זו שהסיפור הוא על אודותיה. לכן למשל בדוגמה 17 לא די בכך שהשביות מוזכרות בהמשך הסיפור, עדיין הסיפור הוא "על אודות" רב עמרם.

החסיד, וממילא השבויות מוצגות כ"הנך". באנגלית, לעומת זאת, כל עוד הדמות משתתפת בהמשך הסיפור היא מוצגת בעזרת this הסותם. כפועל יוצא של ההבחנה הזאת, בעוד שבארמית הבבלית רק דמות אחת תוצג בכינוי הרחוק והאחרות בכינוי האמצעי, באנגלית מספר דמויות, ראשיות ומשניות, עשויות להיות מוצגות בדרך זו. עולה אפוא, שהגיוון בין שני כינויים בארמית הבבלית מאפשר את ייחודו הטופיקלי של הפרנט המוזכר בעזרת הכינוי הרחוק מחד, ודמות שאינה מרכזית כלל מוזכרת בעזרת הכינוי האמצעי מאידך.

לצד השימושים הללו ראוי לציין, שהכינוי הרומז לרחוק מופיע בהקשר סתום גם בביטוי ההוא מרבנן, או ליתר דיוק בביטוי המלא "אמר (ליה) ההוא מרבנן", שיש לתרגמו לעברית בת זמננו בביטוי "אמר (לו) רב אחד". כך למשל בדוגמה זו:

19. מנא הני מילי אמ' רבא אמ' קרא מלבד איל הכפורים מכלל דכסף ברישא אמ' ליה ההוא מרבנן לרבא אלא מעתה מלבד עלת הבקר נמי מכלל דמוספין קדים ברישא וכי תימא הכי נמי והתניא מנין שלא יהא דבר קודם לתמיד של שחר ת"ל וערך עליה העולה ואמ' מר העולה עולה ראשונה אמ' ליה (בבא קמא קיא ע"א, כ"י המבורג 165).

זו דוגמה טובה להופעה של הביטוי הזה. המבנה של ה"פרוטוקול" של הדיון ההלכתי כאן הוא, שתחילה נשאלת שאלה על המקור בפסוקי המקרא להלכה מסוימת (מנא הני מילי, 'מניין הדברים הללו?'), ורבא מציע דרשה מפסוק (אמר רבא אמר קרא). בהמשך חכם אנונימי המוצג כ"ההוא מרבנן" מצביע על בעיה בדרשה שרבא מציע.

אעיר מספר הערות על השימוש בביטוי הזה: ראשית, הוא מופיע במהלך בירור שנעשה בין החכמים ולא כחלק מנרטיב, כאשר שמו של החכם המשתתף בדיון סתום על פי רוב (אם כי לעתים קרובות שמו מתפרש אחר כך בסמוך).³⁸ אין מדובר כאן על הצגה של דמות בנרטיב, אם כי מדובר כאן על סוג של "דמות" שהיא תמיד משתתפת חשובה בדיון (או בפתרון בעיה, או בהצגת שיקול שטרם הובא בחשבון, או בהצגה של דעה שנשכחה, וכיוצא בהם). מבחינת הלשון יש לציין שהצירוף הזה כבול בביטוי "ההוא מרבנן", ואין הוא מופיע עם משלים אחר חוץ מ"רבנן". כמו כן הכינוי הרומז בביטוי "ההוא מרבנן", בניגוד להקשרים הקודמים שראינו, משמש במעמד פרנומינלי ולא אדנומינלי.

דומה אפוא שמדובר כאן בהרחבה, לשימוש אחד, של השימוש בכינוי לרחוק להצגת משתתף שאינו מוכר. גם אם בהקשר של הדיון ההלכתי קשה לדבר על

38. כדוגמה זו: "כי אתא רבבון אמ' ליה ההוא מרבנן ורב תחליפא בר מערבא שמיה..." (מועד קטן כז ע"א, כ"י ניו יורק, קולומביה X 893 T 141). ותרגומו: כשהגיע רבבון, אמר לו חכם אחד, ורב תחליפא בר מערבא שמו.

דמויות כטופיק של הנרטיב (יש שאלה הלכתית, והדמויות המוזכרות הן החכמים הנושאים ונותנים בהלכה), אפשר לאפיין את הדמות שהביטוי מכון אליה כבעלת חשיבות במהלך הסיפורי של היחידה הטקסטואלית, שכן היא מקדמת את הדיון ההלכתי, על ידי הצגה של פסיקה או על ידי עידון של קביעות הלכתיות או לימודיות הנזכרות במהלך הסוגיה.

3.4 שימושים מיוחדים בכינוי הקרוב בהקשרים לא אנפוריים³⁹

3.4.1 השימוש המזהה

להשלמת התמונה אנגיד את השימושים בכינוי הרחוק ובכינוי האמצעי שנידונו בסעיף הקודם לשימוש בכינוי הקרוב, שימוש שיש בו דמיון מבחינת מיקומו בשיח, אך הוא שונה בתפקודו. כוונתי למקומות שכינוי רומז לקרוב איננו אקספורי, כלומר אינו מצביע על רפרנט בסביבת הדיבור. הוא אף אינו אנדופורי, הואיל ואין הוא מתייחס לנקודה קודמת בשיח. אך בניגוד לשימוש הסותם שראינו בכינוי האמצעי והרחוק, הביטוי שהכינוי הרומז מופיע בו הוא "מיודע" (ה"ידוע" בהקשר הזה יוסבר בהמשך). נאפיין תחילה את השימוש הזה, ולאחר מכן נעמוד על היחס בין שימוש זה לשימושים שראינו בסעיפים הקודמים בכינויים הרחוקים והאמצעיים. כוונתי לשימוש המצוי בדוגמות שלהלן:⁴⁰

20. אמ' ליה רב ספרא לרבה הני בני אקטיספון דמשחי להו תחומא מהאי גיסא דארדשיר ובני ארדשיר [ד]משחין להו מהאי גיסא דאקטיספון (עירובין נז ע"ב, כ"י וטיקן 109).

39. שימושים מקבילים של הכינויים הקרובים לאלו הנסקרים בסעיף הזה מצויים בלשון חז"ל ובארמית הגלילית (ראה לויאס תשמ"ו, עמ' 211, סעיף רצ"ח, ג-1). תודתי נתונה ליוחנן ברויאר, שהעמידני על נקודה זו.

40. בכל הדוגמות הללו הכינוי הרומז לקרוב, כמו הכינויים הרומזים לרחוק והכינויים האמצעיים שנדונו קודם לכן, הוא ביטוי אדנומינלי. לעתים אנחנו מוצאים שימוש פרונומינלי, והוא מופיע לרוב בהקשרים של מבנה סמיכות פרודה. חשוב להדגיש שאין מדובר בדוגמות הללו על אנשים מתוך הקבוצה המופיעה בסמוך, אלא על כל הקבוצה: "כל שאיפשר לו למחות על אנשי ביתו ואינו מוחה נתפש על אנשי ביתו באנשי עירו נתפש על אנשי עירו בכל העולם נתפש על כל {כל} העולם אמ' רב פפא הילכך הני דבי ריש גלותא מיתפסי אכולי עלמא" (שבת נד ע"ב, כ"י אוקספורד [366] Opp. Add. fol 23) – [החלק הראשון של הסיפור בעברית] רב פפא אמר: לכן אנשי בית ראש הגולה נתפסים עבור כל העולם; "אמ' אביי שתא קמיתא לא קפיד איניש תרי לא קפיד תלתא קפיד אמ' ליה רבא אלא מעתה כגון הני דבי אלישיב דקפדי אפלו אמאן דחליף אמציהו הכי נמי דלאלתר הוי חזקה" (בבא בתרא כט ע"א, כ"י המבורג 165) – אביי אמר: בשנה הראשונה אנשים לא מקפידים, בשנה השנייה אנשים לא מקפידים ובשנה השלישית מקפידים. אמר לו רבא: לפי זה אנשי בית אלישיב, שמקפידים אפילו על מי שעובר בגבול הנחלה שלהם, האם תיווצר חזקה מיד?

אמר לו רב ספרא לרבה: בני אקסטיפון שאנחנו⁴¹ מודדים להם את תחום השבת מהצד הזה של ארדשיר ובני ארדשיר שאנחנו מודדים להם מהצד הזה של אקסטיפון...

21. אמ' רבא מריש הוה אמינא הני בני מחוזא כולהו מדרחמי לי כיון [ד]הואי דיינא עלייהו אמינא מנייהו רחמו לי ומינייהו סאנו לי כיון דחזאי דמאן דמחייב האידנא קא זכי למחר ומאן דקא זכי האידנא מחייב למחר אמינא או כולהו רחמו לי או כולהו סנו לי (כתובות קה ע"ב, כ"י סנט-פטרבורג, פירקוביץ RNL Evr. I 187).

רבא אמר: בעבר הייתי אומר: "בני מחוזא – כולם אוהבים"⁴² אותי. כיוון שנהייתי דיין שלהם, הייתי אומר: "חלק מהם אוהבים אותי וחלק מהם שונאים אותי". כיוון שראיתי שמי שמפסיד ביום אחד מנצח ביום אחר, ומי שמנצח ביום אחד מפסיד ביום אחר, אני אומר: "או שכולם אוהבים אותי או שכולם שונאים אותי".⁴³

22. והא בעו מיניה מרב הונא הני בני בי רב דיזפי בתשרי ופרעי בטבת שרי או אסיר (בבא מציעא עב ע"ב, כ"י המבורג 165).

והרי שאלו את רב הונא: "בני הבית של רב שלווים בתשרי ופורעים בטבת מותר או אסור?"

השימוש הנדון בכינוי הרומז הקרוב מאופיין בדרך הזאת: מבחינת הסוגה, בניגוד לשימוש בכינוי הרחוק והאמצעי, שהופיעו בהקשרים של נרטיבים קצרים, הכינוי לקרוב מופיע בדיאלוגים, לרוב הלכתיים, בין המשתתפים במשא ומתן הלכתי (בדוגמות שלעיל: "אמר ליה רב ספרא לרבה", "אמ' רבא" ו"בעו מיניה מרב הונא"). אך בדומה לשימוש בכינוי הרחוק והאמצעי אין מדובר כאן בשימוש אנדופורי, שהרי אין אזכור של הרפרנט המצוין בעזרת הכינוי הרומז לקרוב בשלב

41. תרגמתי "אנחנו מודדים" הואיל ובסמוך נאמר "משחינן", ואכן זו הגרסה בכ"י אוקספורד Bodl. heb. d. 21 (2676) 6-9. יש מקום לשער שזה נכתב תחילה בקיצור משחי, כפי שמופיע בכ"י אוקספורד Opp. Add. fol. 23, ולאחר מכן נשמט הגרש (ראה בראשר סיגל 2011, עמ' 127-128; הערתי שם על תופעה דומה).

42. יש לשער שצורת הפועל היא מרחמי, כלומר בבניין הכבד, כפי שבדרך כלל הפועל הזה מופיע. בכ"י וטיקן 130 מופיע רחמי (ובכ"י מינכן 95 רחמין), ובכ"י וטיקן 113 רחמו. לכאורה כל הצורות מעידות על בינוני של בניין קל.

43. בכ"י וטיקן 113 (וזו גם הגרסה שהתגלגלה לדפוסים) מופיע "אי מירחם כולהו רחמו לי אי מיסנא כולהו סנו לי", כלומר: אם לאהוב – אז שכולם יאהבו אותי; ואם לשנוא – אז שכולם ישנאו אותי.

קודם בשיח שבו מצויים ההיגדים הללו. ברם מבחינה פרגמטית סביר להניח כי בהקשרים הללו הנמען אמור להכיר את הרפרנט של הביטוי הלשוני, או לפחות בכוחו לזהות במי מדובר (השימוש בשמות פרטיים מעיד על כך). לאור האפיונים הללו אפשר לקבוע שמדובר כאן בשימוש המזהה (recognition use) של הכינויים הרומזים,⁴⁴ שבו המוען מניח כי ברשות הנמען מצוי די מידע כדי לזהות את הרפרנט המצוין בסמוך לכינוי הרומז. ראוי להעיר כי בניגוד למצוי ברוב השפות האחרות, שיש להן שימוש מזהה של הכינויים הרומזים, הארמית הבבלית משתמשת לפונקציה זו בכינוי הקרוב ולא בכינוי הרחוק.⁴⁵ להלן (סעיף 3.4.3) אנסה להסביר את הייחוד בשימוש הזה בארמית הבבלית, שינמק את השימוש בכינוי הקרוב. ואילו מבחינה סמנטית הכינוי הרומז הסמוך כאן לשם בריש משמש בדרך דומה לתווית מיידעת הסמוכה לשם בריש. כפי שהראה הוקינס (1978), תווית המיידעת צורת רבים איננה מורה על ייחוד הרפרנט (uniqueness), אלא היא מציינת שהנאמר במשפט רלוונטי לכל הקבוצה המסומנת בעזרת תווית היידוע (inclusiveness). השימוש המזהה של הכינוי הרומז לקרוב ואפיונו מביאים אותי לעסוק בקבוצה נוספת של משפטים, שבהם השימוש בכינוי הרומז הקרוב בארמית בבלי איננו אנפורי, וכוונתי לשימוש בכינויים הרומזים בהקשרים של הכללות גנריות.

3.4.2 השימוש הגנרי

אף בהקשר הזה מצינו הערות בחקר התחביר של הארמית הבבלית על שימוש בכינויים הרומזים הקרובים להבעת היגדים גנריים.⁴⁶ הכינוי מופיע לרוב לפני שם עצם עם תיאור כלשהו, וההכללה היא בנוגע לכל הקבוצה המתוארת (אוווי דידן, 'האוווי שלנו'; צורבא מרבנן), או שהקבוצה המתאימה לתיאור מתוחמת בעזרת פסוקית זיקה מצמצמת (תרי אחי ותרי שותפי דאית להו דינא..., 'שני אחים ושני שותפים שיש להם משפט...'). אף כאן פעמים שהכינוי הרומז עומד כביטוי פרונומינלי (הני ד..., 'אלה ש...'), אך ביסוד הדברים מדובר בתופעה אחת.

44. הימלמן (1996) אפיין את השימוש הזה בכינויים, במיוחד בעמ' 230–239. ראה גם דיסל 1999, עמ' 105–108.

45. הימלמן 1996, עמ' 206, 235.

46. שלוינגר 1928, עמ' 84; לויאס תר"ץ, עמ' 304; וסוקולוף 2002, בערכים של הכינויים לקרוב, שדיבר על "expression of generality" (עמ' 359) במקרה של צורת היחיד, ועל "general determination of members of a group" (עמ' 387) בהקשר של צורת הרבים. יש לציין שסוקולוף אפיין את התופעה בשונה מהדרך שבה היא מוצגת פה, ולכן חלק מהדוגמות שכלל תחת המובן "certain ones", המניחות קיום של הרפרנט, ייכללו בדיון כאן בדרך הקשורה לשימוש הגנרי של הכינויים הרומזים (שימוש שאין בו בהכרח הנחה מוקדמת של קיום).

המשפטים שלהלן ממחישים את השימוש הגנרי בכינויים הרומזים לקרוב בארמית הבבלית:

23. אתקין ר' חייא בר יוסף בסיכרא הני⁴⁷ דדרו באגרא ואתבר משלם פלגא דדרו בדיגלא ואתבר משלם כולה⁴⁸ (בבא מציעא פג ע"א, כ"י אסקוריאל G-I-3). ר' חייא בר יוסף התקין בנוגע לסכר: (סבלים) שנושאים במוט והוא נשבר משלמים את חצי שוויו, ו(סבלים) שנושאים במקל והוא נשבר משלמים את כל שוויו.⁴⁹

24. הני⁵⁰ תרי נשי דיתבה חדא בהאי גיסא וחדא בהאי גיסא בשבילא ומכוון אפיהון הנהי בכשפין עסיקן (פסחים קיא ע"א, כ"י בית המדרש לרבנים ENA, 850, 1608).

שתי נשים היושבות בשביל, האחת בצד אחד של השביל והשנייה בצד השני של השביל, ופניה של זו כנגד פניה של זו – הרי הן עוסקות בכשפים.

25. אמ' רב הונא הני תר?י? אח?י? ותרי שותפי דאית להו דינא בהדי חד ואזל חד מיניהו בהדיה לדינא לא מצי אידך למימר ליה לאו בעל דברים ידידי את אלא שליחותיה קא עביד (כתובות צד ע"א, כ"י סנט פטרבורג, פירקוביץ' 187).

רב הונא אמר: שני אחים ושני שותפים שיש להם דיון משפטי עם אדם כלשהו, והלך אחד מהם עמו לדיון, השני אינו יכול לומר לאדם שעמו היה הדין אינך בעל דברים שלי (כלומר הדיון המשפטי הקודם אינו נוגע אליי), שכן האח או השותף שהתדיין פעל מכוח שליחותו.

47. נוסף על כ"י אסקוריאל הנוסח עם הני מופיע בכ"י המבורג 165 (המשפט בהמשך קטוע) ובדפוס; לעומת זאת כתבי יד פירנצה II-I-8, מינכן 95, וטיקן 115, וטיקן 117, אוקספורד Bodl. heb. c. 17 (2661) 69-78 וקיימברידג' 14 T-S F2 (2) גורסים "דדארי" בלי הני. לדיון בחילוף מן הסוג הזה ראה להלן דוגמות 35-36 בסעיף 4.

48. ומיד בסמוך באותה הסוגיה מובא סיפור, שהשימוש בו בכינוי הרומז לרחוק מנגיד יפה את מה שהראינו לעיל, הואיל ויש סיפור על דמויות ספציפיות, שאינן מוכרות ("רבה בר רב הונא תברו ליה הנהו שקולאי חביתא דחמרא שקליה לגלימיהו אתא לקמי' דרבא אמ' ליה זיל הב להו גלימיהו...").

49. סוקולוף (2002, עמ' 387) מתרגם את המשפט הזה כך: "certain (porters) who were carrying on a pole". על פי זה הוא מניח את קיומם של הסבלים, ולא היא. האמירה כאן היא הכללה גנרית פסקנית, והיא תקפה גם אם בפועל לא היה אפילו סבל אחד ששבר את המוט שלו.

50. זו הגרסה בעדי הנוסח המרובים של הקטע; רק בכ"י מינכן 95 מופיע כינוי הרמז הרחוק הנדון.

26. א' רב שיזבי הנ⁵¹ אווזי דידן הואיל ומשתכחן במיא כעוף של מים דמיין (חולין נו ע"ב, כ"י וטיקן 122).

רב שיזבי אמר: האווזים שלנו הואיל והם מצויים במים הם נחשבים כעוף של מים.

27. אלמא קא סבר אבאיי הני בי תלתה דמשמתי לא אתו בי תלתה אוחרני ומשרא (מועד קטן טז ע"א, כ"י קולומביה X893-T141).

כלומר, אבבי סבור ש(בית דין של שלושה) שמנדים מישוה לא יכול לבוא (בית דין) אחר של שלושה להתיר אותו.

כמו המשפטים הגנריים שנאמרים עם צורת הרבים של הקבוצה המוכללת או עם צורת היחיד, והמקרה הפרטי הסתום מייצג את הקבוצה כולה, אף המשפטים עם הכינויים הרומזים לקרוב עשויים לבוא גם בסמוך לצורת היחיד של השם:⁵²

28. אמ' אבבי הילכך האי צורבא מרבנ⁵³ לא להדר מילתא לחבריה טפי ממאי דאמ' ליה (ביצה כ ע"ב, כ"י וטיקן 109).

אבבי אמר: לכן אל לו לצורבא מרבנן להשיב לחברו יותר משאמר לו.

29. דא' רב מתנה האי בוקא דאטמא דשף מדוכתיה טרפ' (חולין מב ע"ב, כ"י וטיקן 122).

והרי רב מתנה אמר: מפרק של עצם שיצא ממקומו – (החיה) טרפה.

51. בכל עדי הנוסח מופיע הכינוי הרומז, למעט כ"י קיימברידג' T-S F2 (1) 152, שבו המשפט מתחיל במילים: "אווזי דידן כיון דדירין...".

52. לויאס (תר"ץ, עמ' 304) ושלזינגר (1928, עמ' 84) העירו בצדק, שיש לקשר לזה את הצירוף "האי מאן ד..." הפותח משפטים גנריים, ולמעשה הדיון בשימוש הגנרי של הכינויים הרומזים מסביר את פשר השילוב התמוה בין כינוי רומז לכינוי שאלה. שניהם אף ציינו בין הדוגמאות שלהם את המשפט הזה: "אמ' רב פפא האי שמשא סומקתא היא" (בבא בתרא פד ע"א, כ"י המבורג 165) – רב פפא אמר: השמש היא אדומה. כאן מדובר על הכללה הנוגעת לישות אחת שהיא היחידה בקבוצה שלה, השמש, וממילא אין כאן שימוש גנרי. אם אכן מדובר כאן בשימוש ה"גנרי", זה מתאים למה שבודל ווארד (1995) ציינו: לעתים השימוש הגנרי מתייחס למקרים פרטיים, כשבאים לציין שהתופעה איננה ארעית אלא תמידית. ממילא ההכללה היא על היחיד בכל הירוקיותיו בזמן. זה מתאים להקשר שבו המשפט הזה נאמר הואיל והוא בא לטעון שהשמש היא לעולם אדומה גם כשאין היא נראית כך. ברם אי אפשר לשלול את האפשרות שהשימוש כאן בכינוי הוא אקסופורי, פיזי, במובן שאפשר להצביע ישירות על השמש.

53. יש לציין שזו דרך שגורה בתלמוד להנחיות הנוגעות לקבוצה של "צורבא מרבנן". השימוש בכינוי לקרוב כגנרי עומד בניגוד לביטוי "ההוא צורבא מרבנן" (מועד קטן יז ע"א), המתייחס לאדם ספציפי מקבוצה זו.

30. אמ' רב גדיל אמ' רב הא אפקותא דדקלה מסכנין בה (סוכה יג ע"א, כ"י אוקספורד [2677] (heb. e. 51).

רב גידל אמר: האפוקתא [=החלק העליון של עץ] הדקל – מסככים בו.

31. האי יומא דעיבא והא יומא דשותא⁵⁴ לא מהלינן ליה ולא מסוברין ביה (יבמות עב ע"א, כ"י מינכן 141).

יום מעונן ויום שנושבת בו הרוח הדרומית אין מלים בו ואין מקיזים בו דם.

תופעה זו של שימוש גנרי בכינויים הרומזים מוכרת בספרות המחקר משפות אחרות. בודל ווארד (1995) תיארו אותה במחקר האנגלית, במצבים כדוגמת הדרישה הזו:

A: My roommate just bought a labrador. 32.

B. Those labradors make great pets.

א: שותפי לחדר בדיוק קנה לברדור.

ב. לברדורים הם חיות מחמד נהדרות.

לטענת בודל ווארד, באנגלית, אם ההכללה הגנרית נעשית בסמיכות פיזית לנציג מהקבוצה המוכללת, עשויים להשתמש בכינוי קרוב, בצורת היחיד או בצורת הרבים:

A. My roommate owns an IBM ThinkPad 33.

B₁. [in front of a computer] These IBM ThinkPads are amazing!

B₂. [in front of a computer] This IBM ThinkPad is amazing!

א. יש לשותפי לחדר מחשב יבמ מסדרת ThinkPad.

ב₁. מחשבי יבמ מסדרת ThinkPad הם מדהימים.

ב₂. מחשב יבמ מסדרת ThinkPad הוא מדהים.

בודל ווארד (1995) מאפיינים את התופעה כדלקמן:

1. הכינויים הללו מתייחסים לסוג, ולא למקרים פרטיים של הסוג.

2. הפרדיקט במשפטים הללו מעריך את האיכות של הקבוצה (evaluative predicate).

3. הסוג המוערך שייך לידע המשותף של המוען והנמען.

4. הקבוצה המוערכת היא הומוגנית, ולכן תהיה ספציפיות במאפיין של הקבוצה.

לדוגמה, לא ישתמשו בדגם הזה בהכללה על "חתולים", אבל ישתמשו בו בדיון על "חתולים סיאמיים".

54. זו הגרסה בכל ערי הנוסח, למעט מוסקבה גינזבורג 594: "ביומא דעייזנ/ב?א ולא ביומא דשותא לא מהלינן ביה ולא מסוברין".

לאור מאפיין 2 בודל ווארד (1995) מקשרים את השימוש המתואר של הכינויים הרומזים לתופעה אחרת באנגלית, המכונה "כינויים רומזים אמוציונליים" (emotional demonstratives). תופעה זו תוארה בידי לקוף (1974), אריאל (1990) וצ'ן (1990), והכוונה למקרים שבהם הופעת הכינוי תלויה ב"חיות" של השיח, מעבר למידע הקשור לארגון המסר.

נשוב אל הארמית הבבלית. התופעה שדיברנו עליה דומה בחלק מהמאפיינים שלה לתופעה המצויה באנגלית, ושונה ממנה במאפיינים אחרים. מבין המאפיינים של השימוש באנגלית מאפיין 1 קיים בארמית הבבלית, ובמידה רבה מאפיין 4 רלוונטי אף הוא. מאפיין 2 אינו מצוי בארמית הבבלית, שכן, כפי שהדוגמות שלעיל מראות, המשפטים הללו מצויים בסוגי הכללות שונים, חלקם ממיינים וחלקם בעלי אופי הלכתי והם מורים את הדין בקטגוריות שונות. בנוגע למאפיין 3 שבאנגלית, כפי שנראה בנוגע לארמית הבבלית נדרש ניסוח עדין יותר.

נציע מאפיינים אלו לארמית הבבלית:

א. הכינויים הללו מתייחסים לסוג, ולא למקרים פרטיים של הסוג.
 ב. הסוג המוערך שייך לידע המשותף של המוען והנמען; אולם, בניגוד לאנגלית, השימוש אינו אנפורי. כלומר אין הכרח שהקבוצה תוזכר קודם לכן בשיח, אלא יש הנחה שבכוח הנמען לזהות את הסוג של הקבוצה.
 ג. הקבוצה המוערכת היא הומוגנית, ולכן תהיה ספציפיות במאפיין של הקבוצה.

באופן כללי הדרישה להומוגניות נשמרת, ומדובר בקבוצות מאופיינות היטב. ברם לעתים נתקלים בדוגמות מעין זו שנכללה בדוגמה 9 לעיל ממסכת חולין נח ע"ב, שבה ההכללה היא על "החיות המבויתות", ולכאורה זו איננה קבוצה הומוגנית דייה:

34. א"ל הונא בריה מר דרב אויא לרב אשי כל הני חייו ברייתא הכי אית להו (חולין נח ע"ב, כ"י וטיקן 122).⁵⁵

אמר לו הונא בנו של מר דרב אויא לרב אשי: כל החיות המבויתות יש להן כך.

ברם יש לציין שבכתבי יד אחרים⁵⁶ הגרסה היא כל הני עיזי ברייתא, 'כל העזים המבויתות'. אם הדרישה להומוגניות אכן קיימת בארמית הבבלית, יש מקום לתהות שמא הנתון הזה יכול לסייע בהכרעה בין כתבי היד (בסעיף 4 נדון באופן עקרוני בעניין הכרעה בין נוסחים בהקשר שלנו). על פי זה ייתכן שנעדיף את הנוסחים

55. לעיל ציינו את הדוגמה בגלל המשפט שמופיע קודם בטקסט ובו שימוש בכינוי לרחוק. הסוגיה הזאת מציעה אפוא ניגוד יפה בין השימושים בכינויים הרומזים השונים.

56. כך מופיע בכ"י וטיקן 121 ובמינכן 95. בדומה לכ"י וטיקן 122, הגורס חייו ברייתא, 'החיות המבויתות', מצוי גם בוטיקן 123b ובדפוסים.

הגורסים כל הני עיזי ברייתא, הואיל והם משקפים קבוצה הומוגנית, ובכך מתאימים יותר לאפיון של שאר הדוגמות מן הדגם הזה.

ברם נציין, שעל פי הנוסח "כל הני עיזי ברייתא" יש כאן שימוש דומה למצוי באנגלית, הואיל ובמידה מסוימת הכינוי מצביע באופן אקסופורי על החיה שעמדה לפנייהם וכשרותה עמדה בספק (בהנחה שלפניהם עמד "צינור" של עז לדיון).

ההבדל בין מאפיין 3 באנגלית ובין מאפיין ב בארמית משמעותי במיוחד. הוא מלמד שאף על פי שבשתי השפות מדובר בשימוש בכינויים באופן גנרי, השימוש הנידון בכל אחת מן השפות שונה במהות. כפי שדוגמות 32 ו-33 מעידות, באנגלית הכינויים הקרובים משמשים באופן אקסופורי (מקרה פרטי של הקבוצה שעליה נאמרת ההכללה נמצא בסביבה של השיחה) או באופן אנדופורי (דוגמה של הקבוצה הוזכרה קודם לכן בשיחה), וההקשר מעיד על גנריות. בארמית הבבלית אין זה כך, הואיל וההכללה עשויה לבוא גם במקום שאין כל יָמֵד אנפורי (כך למשל בדוגמה 23). מן הבחינות הללו מדובר כאן בשימוש הקרוב יותר לשימוש הסותם שראינו קודם לכן. לפיכך אין זה מפתיע, שאנחנו מוצאים בארמית הבבלית (בניגוד לאנגלית) שימוש מן הסוג הזה רק בקבוצה אחת של כינויים (הכינוי הקרוב).

הבדל משמעותי אחר בין השפות נוגע בשוני המהותי בין האופי של השימוש המתואר בשפות הללו. בעוד שבאנגלית יש הנחה של קיום של הרפרנט המצוין על ידי הכינויים הרומזים בהקשרים הללו, הנחה זו איננה קיימת בארמית הבבלית. היעדר הנחת הקיום מתבטא בכך שרבות מן הדוגמות הן דאונטיות, כלומר ההכללות נועדו לציין הלכה ולא דווקא מציאות. נקודה זו באה לידי ביטוי באופן מובהק בהמשך של דוגמה 31. הסוגיה התלמודית מעידה שם בפירוש על פער בין ההלכה ובין המעשה:

אמ' רב פפא הילכך האי יומא דעיבא והא יומא דשותא לא מהלינן ליה ולא מסוברינן ביה והאידינא דדשו בה רבים שומר פתאים י"י (יבמות עב ע"א, כ"י מינכן 141).

רב פפא אמר: לכן אין מלים ואין מקיזים דם ביום מעונן ובוים שנושבת בו הרוח הדרומית. וכעת, שרבים אינם מקפידים על כך, "שומר פתאים ה'".

מהדיון בשימוש בכינויים הרומזים בהקשרים גנריים עולה אפוא, שבאופן מהותי אין הבדל בין הקבוצה של ההכללות הגנריות שעסקנו בהן בסעיף הזה ובין הקבוצה שקדמה לה (סעיף 3.4.1). בשתייהן הכינויים הרומזים הקרובים מתייחסים לקבוצה שלמה המצוינת בכינוי הרומז. טענתי לעיל, שבמקרים הללו נכון לאפיין את השימוש בכינוי הרומז כשימוש מזהה. כלומר, אף שאין כאן שימוש אנפורי, יש הנחה שבכוח הנמען או קורא הטקסט לזהות את הקבוצה שעל כולה נאמרת הכללה כלשהי. הדברים הללו נכונים גם בהכללות הגנריות, מאחר שהיכולת לזהות את

הרפרנטים היא פרי של היכרות עם האנשים (כדוגמת בני מחווא), או שהיא רלוונטית כאשר בכוח הנמען לזהותם מתוך היכולת לאפיין אותם על פי קטגוריות מוכרות בסיטואציה היפותטית כלשהי (בי תלתה דמשמתי, 'בית דין של שלושה שמנדה'). הקטגוריה הזאת מתאימה למה שגונדל, הדברג וזכרסקי (1993) מכנים type identifiable. כלומר אלו הם מקרים שהסוג של הרפרנט מוכר, והמוען נסמך על היכרות זו בדיונו עם הנמען.⁵⁷

3.5 דיון בממצאים העולים מן התפוצה של הכינויים הרומזים בארמית הבבלית לאור הברורים שערכנו בקטגוריות השונות של הכינויים הרומזים אפשר כעת להכליל בנוגע לשימושים בכינויים שהוצגו ונידונו בסעיפים הקודמים:

א. המכנה המשותף של כל השימושים המתוארים הוא, שאין מדובר בהם לא בשימוש אנדופורי ולא בשימוש אקסופורי. הרפרנט המצוין בעזרת הכינוי אינו נמצא בסביבה הפיזית של המוען והנמען, ואף אינו מוזכר בשיח קודם לכן. ממילא לא הנגישות הפיזית או הקוגניטיבית הנובעת מהזיכרון לטווח הקצר⁵⁸ היא שעומדת ביסוד השימוש בכינויים הרומזים הללו.

ב. הניגוד בין השימוש בכינויים הקרובים לשימוש בכינויים הרחוקים (והאמצעים) הוא ביכולת של הנמען לזהות את הרפרנט. בשימוש בכינויים הרחוקים הרפרנט נותר סתום, ואילו בכינויים הקרובים מדובר בקבוצה שכבוצה היא זמינה לנמען, הואיל וסביר להניח שהנמען מכיר אותה ("בני אקטיספון"), או שבכוחו לזהותה על פי הקריטריונים המשפטיים שניתנו לאפיון של הקבוצה ("שני אחים" באשר הם).

ג. במקרה שאין הנחה של היכרות ההבחנה היא במישור אחר: במקרים שהסיפור הוא על אודות הדמות המוצגת בעזרת הכינוי, כלומר היא היא הטופיק של הסיפור, יש שימוש בכינוי לרחוק. לעומת זאת כאשר אין מדובר בטופיק, הרפרנט מצוין בעזרת הכינוי האמצעי. ההנחה של ההיכרות נעשית לרוב תוך כדי דיאלוג, בהיגדים קצרים שאין בהם מקום לטופיקליזציה, וממילא אין הבחנה בהקשר הזה בין משתתף שהוא טופיק למשתתף שאינו טופיק.

הכינויים הרחוקים מצויים בראשיתם של סיפורים קצרים, ואילו הכינויים הקרובים מצויים במשפטים הנאמרים תוך כדי דר־שיח. אך לאור דברינו אין החלוקה הזאת חלוקה מכרעת. אכן הבוחן שקובעת את ההבחנה בין הכינויים קשורה ליכולת

57. שם, עמ' 276; אם כי ההקשר שהם משתמשים בו הוא דווקא בשימוש הסתום בכינוי הרומז. אך העיקרון הוא שחשוב לעניינו.

58. אני מדגיש נגישות קוגניטיבית הנובעת מהזיכרון לטווח הקצר, שכן בכינוי הקרוב יש שימוש במקרים עם נגישות קוגניטיבית הקשורה לזיכרון לטווח ארוך מהיכרות קודמת או מהיכולת לזהות את הסוג, ואף זו נחשבת נגישות קוגניטיבית.

לזהות מיהו הרפרנט. הטבלה שלהלן מסכמת את ההבדלים בין הכינויים בהקשרים לא אנפוריים:

משתתף שאינו הטופיק של היחידה הסיפורית	הטופיק של היחידה הסיפורית	
קרוב	אפשר לזהות את הרפרנט	
אמצעי	אי אפשר לזהות את הרפרנט	רחוק

אם ההכללה המוצעת כאן נכונה, הרי שהיא בעלת חשיבות רבה לדיונים על הכינויים הרומזים בכמה מישורים:

1. לעיל (סעיף 3.1) הוצגו דעות שונות בנוגע למקור השימוש של this הסותם באנגלית. כאמור, ואלד (1983) טען כי השימוש בכינוי הרומז בהקשרים לא מידעיים חייב היה להתפתח היסטורית משימוש אנדופורי, ואילו הימלמן (1996) סבור שלמעשה זו תת־קטגוריה של השימוש האקסופורי. על פי הניתוח של הימלמן, במקום ההצבעה על אובייקטים בסביבת הדיבור, בשימוש הסותם בכינויים המוען מצביע בתוך הנרטיב, בעזרת הכינויים, על הצגה של משתתף חדש. אין זה מענייננו להכריע בנוגע לאנגלית, אך בנוגע לארמית הממצאים של הבירור שלנו מטים לכיוון ההצעה של הימלמן.

לאור הניתוח שהצענו לתפוצת הכינויים הרומזים בהקשרים הלא־אנפוריים אפשר לדבר על היווצרותה של מערכת עצמאית, בעלת ניגודים פנימיים, שצירה המרכזי הוא העובדה שאין כאן שימוש אנדופורי, וממילא אין מקום להניח זיקה לשימוש הזה. יתר על כן, מתגלה לפנינו מערכת המקבילה לזו האקסופורית. כשם שהכינויים משמשים במערכת האקסופורית להצגת רפרנטים בסיטואציית דיבור כלשהי תוך הצבעה על המרחב הפיזי, כך בכוחם להציג רפרנטים חדשים בתוך הקשר נרטיבי־טקסטואלי; והארמית הבבלית משתמשת במגוון הכינויים שברשותה לדרג את הרפרנטים החדשים, ובכך מיישמת טקסונומיה שהקריטריונים שלה תלויים ביכולת הזיהוי של הרפרנט על ידי הנמען.

ציינו לעיל שאין הבדל לענייננו, אם מדובר ביחידה נרטיבית קצרה סגורה או בדיאלוג תוך כדי המשא ומתן ההלכתי (ומעניין לבדוק בהקשרים אחרים, אם זו בהכרח הבחנה חשובה בדרך סידור הטקסט בתלמוד הבבלי). ברם דומה שיש הבדל בזהות הנמען: בדיאלוג התלמודי מתקבל על הדעת שהנמען שיכולת הזיהוי שלו חשובה הוא המשתתף בדיאלוג, ואילו בסיפורים הקצרים ייתכן שהזיהוי הרלוונטי הוא של קורא/שומע הסוגיה, והוא הנמען של הטקסט התלמודי בהקשר הזה.⁵⁹

59. לצורך העניין אין זה משנה, אם מדובר בקורא או שמניחים קהל שומעים של הטקסט הנמסר על פה.

2. לתוצאות הבירור הזה יש גם השתמעויות לטיפולוגיה של הכינויים הרומזים באופן כללי יותר. השימוש המזהה נכלל לרוב בטיפולוגיה של הביטויים האנפוריים בקבוצת השימושים האנדופוריים (כך למשל סבור דיסל 1999, עמ' 6). אצל אחרים השימוש המזהה מוצג כקטגוריה שונה מזו של הכינויים האקסופוריים, המציגים רפרנטים במציאות או בנרטיב (הימלמן 1996, עמ' 240). כך נחשבות גם ההכללות הגנריות כחיצוניות למערכת, והן מסווגות בקטגוריה (שאיננה מוגדרת בהכרח) של שימוש אמוציונלי (בודל ווארד 1995).

בלי כל כוונה להתחייב להכללות אוניברסליות על שפות העולם, הבירור שערכנו מציג בפנינו מערכת שבה השימוש המזהה, בניגוד לטיפולוגיה שהציע דיסל, עומד במערכת בעלת ניגוד פנימי לשימוש שאיננו אנדופורי. המשותף לשימושים בכינויים הרומזים בסביבות הללו הוא מקומם כמציגים דמויות חדשות בשיח, ואילו הניגוד ביניהם, המסומן בעזרת השינוי בין הכינויים (קרוב לעומת רחוק/אמצעי), תלוי בשאלה אם המוען מניח שבכוח הנמען לזהות את הרפרנטים (המציוניים) באמצעות הכינויים המדוברים. השימוש המזהה, על פי זה, בניגוד לטיפולוגיה שהציע הימלמן, יכול להופיע גם כקטגוריה המצויה בין הכינויים האקסופוריים, שכן אף הוא מציג רפרנטים בנרטיב.

כמו כן, השימוש הגנרי בכינויים הרומזים בארמית הבבלית איננו מחוץ למערכת הכינויים, כדרך שהציגו אותו בודל ווארד בהקשר של האנגלית, אלא הוא תת-קטגוריה של השימוש המזהה.

3. ההצגה הזאת של היחסים בין הכינויים הרומזים בכוחה להסביר תופעה נוספת. כפי שצוין לעיל (סעיף 3.4.1), בניגוד למצוי ברוב השפות האחרות, שיש להן שימוש מזהה של הכינויים הרומזים, הארמית הבבלית משתמשת לפונקצייה זו בכינוי הקרוב ולא בכינוי הרחוק. לאור הניתוח שהוצע כאן אפשר להסביר את השימוש בכינוי הקרוב בכך, שאף שמדובר על תופעה דומה, בשפות השונות היא עומדת ביחסים הקשורים לפרדיגמות אחרות. אם משווים את השימוש הזה לשימושים אנדופוריים, הרי שמבחינת הנגישות של הרפרנט זיהוי שנשען על ידע קודם הוא "רחוק" יותר מהשימושים האנפוריים האחרים, ולכן בשפות הללו יש שימוש בכינוי ה"רחוק".⁶⁰ לעומת זאת בארמית הבבלית השימוש הנדון מצוי בפרדיגמה של שימושים שמציגים רפרנט בפעם הראשונה בתוך שיח, וממילא הרפרנטים הנגישים ביותר בפרדיגמה הזאת הם אלו שאפשר לזהות אותם, והם "הקרובים" ביותר בפרדיגמה.

60. בהקשר הזה חשובה הנגישות למה שאריאל מכנה "ידע אנציקלופדי קונטקסטואלי כללי", שבאופן כללי נגישותו נמוכה, שכן הוא נשען על הזיכרון ארוך הטווח ולא קצר הטווח (ראה אריאל 1990, חלק I פרק 1).

אשוב ואדגיש, כי בבירור הזה עסקתי רק בשימוש שאיננו אנפורי בכינויים הרומזים. תמונה שלמה וברורה של הכינויים ושימושיהם תוצג רק בשעה שייבחנו כל השימושים של הכינויים הרומזים בדיאלקט זה מחד, ותיחשפנה כל האפשרויות להצגת רפרנטים גם בצירופים נעדרי כינוי רמז מאידך.⁶¹

4. הערה מתודולוגית הנוגעת לחקר הארמית הבבלית

4.1 המתודולוגיה של קוטשר

לסיום אני מבקש לגעת בנקודה נוספת שבה המחקר הזה משיק לעבודתו של פרופ' יחזקאל קוטשר ולגעת בקצרה בשאלה מתודולוגית שהכרעה בה הכרחית לקבלת הממצאים מהדיון הקודם.

מאמר הביקורת של קוטשר (קוטשר תשכ"ב) על ספר הדקדוק של הארמית הבבלית של י"נ אפשטיין (אפשטיין תשכ"א), שהוציא עזרא ציון מלמד לאחר מותו של אפשטיין, הוא נקודת מפנה בחקר הארמית הבבלית.⁶² מעבר לביירוים הדיאכרוניים החשובים שקוטשר מציג בדיונו הוא קובע במאמר זה מסמרות למחקר הראוי לדקדוק הארמית הבבלית, תוך שהוא מבקר את הכרעותיו של אפשטיין בין הצורות המצויות בכתבי היד במילים האלה:

מניין לו, איזו צורה מקורית היא? הן כל עצמו של החיבור לא נתחבר אלא לשם בירור זה! והרי זה אפוא מעגל קסמים; שכן עד שלא הוכיח איזו הצורה הנכונה, אין הוא יכול לפסוק בשעת הבירור, מתוך שהוא בוחר את שנראה לו נכון, מהי הצורה הנכונה (עמ' 171).

לאור חשש זה קוטשר מורה שהדרך הבטוחה להצגה של דקדוק אחראי ללשון הדיאלקט הבבלי תלויה בראש ובראשונה בבחירה של כתבי היד המשובחים שישמשו כאבות טקסט, ושתיאורם הפרטני הוא שיאפשר לקהילת החוקרים להתקרב לדקדוק האותנטי של דיאלקט זה. כלומר הפתרון לחיפוש אחר הצורות המקוריות הוא בבחירה של טקסטים מהימנים, ותיאורו מקרב לזיהוי הצורות המקוריות של הארמית הבבלית.

בעקבות זאת נשאלת כמובן השאלה: כיצד נקבע את הטקסטים המהימנים?

61. המטרה על פי זה היא להציע בעתיד הגדרה של התפוצה שתכלול צירופים כדוגמת הטקסונומיה של אריאל (1990) או גונדל, הדברג וזכרסקי (1993), המציעים מדרג פרגמטי לקבוצה גדולה של צירופים מקטגוריות דקדוקיות שונות. (כלומר לצד הכינויים הרומזים צריך גם לשקול את השימוש בכינויי גוף ובציני יידוע אחרים.)

62. לסקירה מעודכנת של ההיסטוריה של חקר הארמית הבבלית ראה מורגנשטרן 2011, עמ' 36-9, ובמיוחד בנוגע לחשיבות מאמר הביקורת של קוטשר, עמ' 17-18.

בהיעדר אבן בוחן חיצונית (כגון ממצאים אפיגרפיים)⁶³ מציע קוטשר להישען על לשון הגאונים ולהעריך את כתבי היד על פי קרבתם ללשון זו. בדרך הזאת כ"י המבורג 165 לנזיקין, למשל, מוערך ככתב יד טוב יחסית. ברם דומה שעדיין איננו יוצאים ממעגל הקסמים שקוטשר דיבר עליו. בעקבות דבריו נשאלות השאלות האלה:

1. מניין שהלשון המצויה בכתבי היד של ספרות הגאונים טובה יותר? האין זה נכון שגם בדרך הזאת מדובר בהכרעה של החוקר התלויה אך ורק בשיקול דעתו?⁶⁴
 2. גם אם מוצאים תופעה מסוימת שבה לשון הגאונים עדיפה על לשון כתבי היד האחרים, כיצד אפשר לקבוע בוודאות שכך הם פני הדברים גם בתופעות אחרות? במילים אחרות, ההכרעה מהי הצורה המקורית נדרשת מחדש לכל תופעה ותופעה, ואין ערך להכרעה אפיוורית. לכן משעה שבוחרים כתב יד מסוים ומתארים אותו ממילא מפסיקים לעסוק בבירור הצורות המקוריות, ועוברים לתיאור גרדא של המצוי בכתב יד מסוים.

עיון שיטתי בסוגיות התלמוד בדרך סינופטית,⁶⁵ המשווה בין כל עדי הנוסח המצויים בידינו לקטע תלמודי כלשהו, מראה שוב ושוב, כי קביעה מכלילה הנוגעת לזהות כתב היד הטוב ביותר למסכת כלשהי, אף שהיא עשויה להועיל כשבאים להציע מילון, כגון המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית,⁶⁶ איננה מסייעת בהכרעות הספציפיות בכל צורה וצורה. ממילא, גם אם נכריע מהו כתב היד הטוב ביותר למסכת כלשהי, עדיין נצטרך לברר כל פעם מחדש, מהו כתב היד המשמר את הנוסח הטוב ביותר למילה או לצורה דקדוקית בסוגיה. אף קוטשר יסכים שאין כתב יד אחד שמשקף את הטקסט המקורי. במקום אחד כתב יד אחד משקף שינוי מטעם כלשהו ובמקום אחר כתב יד אחר משקף שינוי מטעם אחר.⁶⁷ ואכן במהלך העשורים

63. ואין זה המקום להיכנס לשאלה, אם ממצאים אלו אכן מספקים לנו אבן בוחן מכריעה.

64. לדוגמה, אחת הראיות של קוטשר שלשון הגאונים עדיפה היא ההתאמה במין ובמספר; אך מניין לנו שזה קריטריון? ייתכן שדווקא היעדר התאם מעיד על המצב הלשוני בדיבור, ואילו ההתאם נוצר כ"תיקון", כפי שמצוי לרוב בעברית החדשה. מעבר לזה קוטשר (שם, עמ' 176–177) טוען, שההכרעה נשענת על זיהוי סתירות בכתבי יד ועל השוואה לניבים אחרים. בנוגע לקריטריון הראשון, הבעיה בסתירות שאין לדעת אם ה"שיבוש" מעיד על בעיה במסירה, או שמה ה"תקינות" מעידה על שמרנות בכתב שקשה לשמור עליה באופן עקיב. מכל מקום, בכך אף קוטשר עובר לתחום האפור שבו איש הלשון "בוחר את שנראה לו נכון".

65. ליתרונות בעיון הסינופטי ראה פרידמן תשנ"ט, ובמיוחד עמ' 149–161.

66. אציין בהקשר הזה, שסוקולוף (2002) נקט דרך ביניים. הוא משתמש בבחירה של כתבי היד של האקדמיה כטקסט הבסיסי שממנו נבנה הלקסיקון, אך גם מציג חלופות על פי כתבי היד האחרים.

67. למשל, כך כתב קוטשר עצמו בנוגע לכ"י ששון להלכות פסוקות ש"אין בה אלא פה ושם טעויות סופר רגילות" (קוטשר תשכ"ב, עמ' 174).

האחרונים ערערו חוקרים שונים על מעמדם המיוחד של "אבות הטקסט" שנבחרו, ובחנו אם אמנם הם ראויים למעמד עליון שכזה.⁶⁸

במאמר הנזכר יצא קוטשר במובהק נגד כל המחקרים על הארמית הבבלית שהיו קיימים בימיו, ואף גרם לזניחתם, הואיל ובחלקם נסמכו על הדפוס, או לא בררו כתבי יד מהימנים. ממילא נתפסו מחקרים אלו כחסרי ערך. כפועל יוצא של מאמר הביקורת הזה התמקדו חוקרים שבאו בעקבותיו בעיקר בתיאור כתבי יד מיוחדים. יתר על כן, בעוד שהמחקרים שקדמו למאמר של קוטשר עסקו בכל התחומים של דיאלקט זה, הרי שמאותה הנקודה הצטמצם העיסוק לשאלות של תורת ההגה ותורת הצורות, ואילו מחקר התחביר, הסמנטיקה והפרגמטיקה נעדר כמעט לחלוטין.⁶⁹ הזיקה בין העיסוק בכתבי היד ובין תחומי העניין איננה יד המקרה. בעוד שאפשר לבסס הצגה מלאה של הדקדוק בתחומים של תורת ההגה ותורת הצורות על כתב יד אחד או על קבוצה של כתבי יד, אין הדבר בגדר האפשר בשעה שבאים לעסוק בתחום כדוגמת התחביר, תחום שבו תופעה מזדמנת לעתים פעם אחת בלבד במסכת, או נעדרת ממנה כליל. כמו כן ראוי להעיר, שאפיון כתב יד כשמרני בענייני הגה וצורה אינו מחייב שמרנות בנוגע לתחביר. שכן "שמרנות" של סופר בהקשר מסוים איננה מחייבת אידאולוגיה של העתקה בלי התערבות. ייתכן שתתגלה אצלו זהירות בהעתקת צורות, אך לצדה ייתכן מצב שבו הסופר או המסרן יתקן במקום שדגם נשמע לו חריג או שאינו מוכר לו.⁷⁰

המחקר שהצגתי בעיון הזה חורג אפוא בתחום העיסוק בדקדוק הדיאלקט. ועליי להודות שאף אין הוא מציית למתודה שקבע קוטשר, שכן לא הצגתי את השימוש בכינויים הרומזים בכתב יד זה או בכתב יד זה, ואף לא הכרעתי בין כתבי היד על פי איכותו הידועה של כתב היד. אני מבקש אפוא להציג באופן ראשוני את המתודולוגיה שנקטתי. אינני מתיימר להציג כאן מתודולוגיה שלמה, ואף לא לשקול את כל ההיבטים הנדרשים בהכרעות מן הסוג הזה. כל שאני מבקש להציג הוא הצעה של שלבי המחקר והצדקתם. יתר על כן, אני מבקש להדגיש שזו למעשה המגמה הרווחת היום בשעה שכתבי היד זמינים יותר ויותר. ואכן כיום רבים נוהגים בדרכים דומות הן בחקר הנוסח הן בחקר הלשון של התלמוד הבבלי ובחקר לשון חז"ל. כל שאני מבקש הוא לנסח במילים מעטות את מה שעשיתי, ולהדגים את ההכרעה בשאלה סמנטית-פרגמטית.⁷¹

68. ראה פרידמן תשנ"ו ומורגנשטרן תשס"ד-תשס"ה. כמו כן ראה מורגנשטרן 2011, שהציע את כתבי היד המהימנים לדעתו.

69. ראה למשל קארה תשמ"ד על כתבי היד התימניים, ומורגנשטרן תשס"ב על לשון הגאונים.

70. בעניין זה ראה גם ברויאר תשס"א (במיוחד עמ' 164).

71. המתודה המתוארת כאן עומדת לטעמי גם ברקע של מאמרים תחביריים אחרים כדוגמת וייסברג תשנ"ו; מורגנשטרן תשס"ד-תשס"ה.

כפי שאראה בסמוך, אף בבחירה של הכינויים הרומזים לא בכל מקרה ומקרה יש אחדות בין כתבי היד. לעתים כתב יד אחד מציע כינוי רחוק והאחר מציע כינוי קרוב. ובלא מעט מקרים בכתב יד אחד מופיע כינוי רומז ובאחרים הוא נעדר. מה היא אפוא ההצדקה להכללה שתוארה בחלק הקודם של העיון הזה?

4.2 הקורפוס והפרוצדורה המחקרית

המחקר הנוכחי נשען על מנוע החיפוש של מאגר כתבי היד של המכון לחקר התלמוד ע"ש שש אול ליברמן של בית המדרש לרבנים באמריקה. ממילא הקורפוס הוא התלמוד הבבלי כולו וכל כתבי היד שבמאגר (והם כוללים כמעט את כל כתבי היד שבידינו לתלמוד הבבלי). ברם אינני מתיימר לומר שעברתי על כל הדוגמות של השימושים המתוארים בתלמוד. המחקר הזה נשען על זיהוי של דגמים החוזרים בש"ס ושל ביטויים שנשנים לרוב. כך נסקרו מאות סוגיות, ובהן נבחנו עדי הנוסח שבידינו לקטעים הללו.

כפי שהדוגמות שהוצעו לעיל מעידות, ברוב המוחלט של הסוגיות אין חילופים בין כתבי היד בנוגע לסוג הכינוי הרומז. כלומר, אף אם יהיה הבדל בין כתבי היד בנוגע למין או למספר של הכינוי, עדיין הקטגוריה (קרוב, אמצעי או רחוק) תהיה זהה. ברם במיעוט המקרים יש הבדלים בין כתבי היד, ונשאלת השאלה כיצד אני מכריע במקרים הללו. התשובה לכך היא, שבמידה רבה ההכללה קודמת להכרעה. במילים אחרות, כפי שמתקבל על הדעת, הבחירה בכתב היד המועדף היא סופו של התהליך ולא ראשיתו. אבהיר את דבריי. למעשה יש כאן שתי שאלות נפרדות:

1. האם אפשר למצוא הכללות בנוגע לשימוש בכינויים?
 2. כיצד נכריע בין כתבי היד במקומות שיש הבדל?
- אני סבור שאין ביכולתנו לדון ב-(2) מבלי להתמודד עם (1). ברם השאלה המתבקשת היא: מניין צומחת ההכללה? והתשובה לכך היא זאת – היא נבנית משני רכיבים:

- א. הישענות על דוגמות רבות ממסכתות שונות ומכתבי יד רבים.
 - ב. היגיון בלשני המסביר את ההכללה: בין שמוצע הסבר היסטורי או הסבר משווה (לדיאלקטים אחרים), ובין שמוצגת מערכת סינכרונית ברורה.
- מרגע שנוצרת הכללה מעין זו, היא מקנה לנו אפשרות להכריע בין כתבי היד במקרים אחרים. מובן שצריכים להיות זהירים בכל עת, ולבחון אם מספר החריגות גדול, עד כדי כך שראוי לזנוח את ההכללה.
- בטרם אדון בהתנגדויות האפשריות למתודה המוצגת כאן, אציע כמה דוגמות מהמחקר שלנו. במספר סוגיות יש חילופים בין כתבי היד בין הכינוי הרחוק והאמצעי, וביניהן:

35. הנך תרי תלמידי ד?הנו? יתבי קמיה דהלל הזקן וחד מניהו רבן יוחנן בן זכאי

ואמרי ל(יה)[ה] קמיה דר' וחד מניהו ר' יוחנן פתח חד מניהו ואמ'... (פסחים ג ע"ב, כ"י ניו יורק, בית המדרש לרבנים 1623/2).

שני תלמידים היו יושבים לפני הלל הזקן ואחד מהם רבן יוחנן בן זכאי, ויש המספרים (שמדובר בשני תלמידים) שישבו לפני רבי ואחד מהם היה ר' יוחנן. פתח אחד מהם ואמר...

ובכל שאר עדי הנוסח (למעט הדפוסים):⁷²

הנהו תרי תלמידי דהווי יתבי קמיה דהלל חד מ[י]נייהו רבן יוחנן בן זכאי ואמרי לה קמיה דר' וחד מינייהו ר' יוחנן חד אמ' להו (פסחים ג ע"ב, כ"י אוקספורד Opp. Add. fol. 23).

חילוף דומה יש גם בסיפור שלקמן:

36. הנהו שבויית' דאתאן לנהרדעא אוקי אבוה דשמוא' נטורי בהדיהו אמ' ליה שמוא' ועד האידנא מאן נטרינהו אמ' לי' (אלא) אילו בנתך הות מ(א)י הות מזלזלת בהו כולי האי... (כתובות כג ע"א, כ"י וטיקן 112).

שבויית' באו לנהרדעא ואביו של שמואל הציב עליהן שומרים. אמר לו שמואל: "ועד עכשיו מי שמר עליהן?", ענה לו: "לו היו אלו בנותיך האם היית מזלזל בהן כל כך?"

כדוגמת כתב היד הזה כך גם ברוב עדי הנוסח מופיעים כינויים לרחוק (הנהו מופיע גם בכ"י מינכן 95, והנהי בכ"י וטיקן 113 וסנט פטרבורג RNL Evr. I 187). אך לעומת זאת בכ"י וטיקן 130 מופיע הכינוי האמצעי הנך.⁷³ אילו באנו לתאר את הארמית הבבלית על פי כ"י ניו יורק, בית המדרש לרבנים 1623/2, כתב היד שנבחר כמייצג למילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית, לא היינו יודעים כלל על השימוש בכינוי האמצעי בהקשר הזה. וכן אילו בחרנו לתאר אותה על פי כתבי היד האחרים, עשויים היינו להניח שהכינויים האמצעיים והרחוקים מתחלפים בהקשרים הללו.⁷⁴ רק מתוך הניסיון לבחון אם קיימת פרדיגמה ברורה המבחינה בין השימושים של הכינויים עמדנו על כך, שיש להבחין ביניהם. לכן לאור הדיון דלעיל אני טוען: מאחר שבשתי הסוגיות הללו מדובר בנקודה שבה מוצג הטופיק של הסיפור, אנחנו מצפים לכינוי לרחוק ולא לכינוי האמצעי. לפיכך

72. הבדלים זהים יש גם בסיפור הבא לפני כן בסוגיה.

73. ובדפוסים מופיע הכינוי לקרוב הגי', וייתכן שהוא גלגול של הצורה הנדירה יותר הנחי שנשמט ממנה האות ה'.

74. ואכן שלזינגר (1928, עמ' 85) עירב בדוגמות בין הכינוי האמצעי והכינוי הרחוק.

יש מקום להעדיף את העדים הגורסים כינוי לרחוק (כדרך שרוב עדי הנוסח נוקטים בה בשתי הסוגיות).⁷⁵

לסיכום, המערכת שהוצעה לעיל (סעיף 3.5) נשענת על עשרות דוגמות, כמו הדוגמות 15 ו-16, שבהן כל עדי הנוסח זהים בנוגע לשימוש בכינוי האמצעי. מרגע שהמערכת הזאת זוהתה, והואיל ויש בה היגיון פנימי, היא מסייעת בידינו להכריע בין כתבי היד בלי להיזקק לאבני בוחן חיצוניות.

דוגמה נוספת נוגעת לשימוש בכינוי הקרוב. לעיל הצגתי דוגמות המראות שהכינויים הרומזים משמשים בהקשרים גנריים. ואכן במספר רב של הכללות גנריות הכינויים הללו מופיעים בכל עדי הנוסח של הסוגיה הבבלית (וביניהן דוגמות 21 ו-22 לעיל). ברם בסוגיות אחרות, ובכללן שתי הסוגיות שלהלן,⁷⁶ דווקא בכתבי היד הנחשבים משובחים יותר הכינויים הרומזים נעדרים:

37. ואמ' רבא צורבא מרבנן דרתח אוריתיה מרתחא (תענית ד ע"א, כ"י יד הרב הרצוג).

ורבא אמר: "צורבא מרבנן" שרותח (מכעס), התורה שבו היא שרותחת.

ובכתבי היד האחרים:

אמ' רבא האי צורב' מרבנן דרתח אוריתיה מרתחא ליה (כ"י אוקספורד Opp. Add. 23 [366]).

38. אמ' רב זביד יומא קמא דריש שתא אי חמים כולה שתא חמימא ואי קריר כולה שתא קרירא (בבא בתרא קמז ע"א, כ"י המבורג 165).

רב זביד אמר: יום ראשון של ראש השנה – אם הוא חם, אזי כל השנה חמה; אם הוא קר, כל השנה קרה.

ובכתבי היד האחרים:

אמ' רב זביד האי יומא קמא דריש שתא אי חמים כלה שתא חמימא ואי קריר כליה שתא קרירא (כ"י אסקוריאל G-I-3).

ראוי להדגיש, שאין הבדל בתוכן בין עדי הנוסח. כל אחד מכתבי היד הללו נוקט

75. בסוגיה בכתובות ייתכן שהביטוי "הנך שבייתא" שבכ"י וטיקן הוא תוצאת אשגרת לשון מהסיפור בקידושין פא ע"א, הפותח במילים "הנך שבייתא" בכל כתבי היד (כפי שראינו לעיל בדוגמה 16); אם כי בסיפור שם מתבקש השימוש בכינוי הנך, כפי שראינו לעיל.

76. תופעה דומה מצינו גם בדוגמות 23, 26 ו-31 שלעיל; וראה על זה בהערות השוליים לכל אחת מהן. בכל אחת מהן קיים עד נוסח אחד שבו ההכללה הגנרית היא בלי כינוי רומז.

דרך אפשרית אחרת להבעת גנריות. שכן גנריות מבוטאת גם בלא הכינוי הרומז. לאור הבירור שנעשה לעיל יש יסוד איתן להנחה, כי הדגם עם הכינויים הרומזים נפוץ דיו בארמית הבבלית. יעידו על זה המקרים הרבים שבהם בכל כתבי היד מופיע כינוי רומז בהקשר כזה. לכן סביר להניח, כי הוא האותנטי גם בדוגמות 37 ו-38. אפשר לשער שחוסר היכרות עם הדגם המדובר, במיוחד בשפות אחרות, גרם לשינוי בכ"י יד הרב הרצוג למסכת תענית ובכ"י המבורג 165 למסכת בבא בתרא. על פי זה בשרשרת המסירה שלהם היו סופרים שביקשו להתאים את המשפט לדגם הגנרי בלי הכינוי הרומז, שהיה מוכר להם.

הביקורת נגד המתודה המוצעת כאן מתבקשת: המערערים יטענו שקיים חשש להליכה אחר היפה הנובע מההכללה, במקום חיפוש אחר הצורה האותנטית. לכאורה, הדרך המוצעת פה מציעה הכרעות במקום שאי אפשר לעשות כן בוודאות. ולכן, לדעת המתנגדים, עדיף להציג דקדוק של כתב יד מסוים בלבד, ולמנות את האפשרויות במקום להגיע להכללות.

העדיפות בדרך שנקטתי היא בזה שהיא נשענת על הקריטריונים למדעיות, הואיל והיא מבקשת להעניק הסבר לממצאים. הפילוסופיה של המדעים לימדה אותנו כי מדעיות כרוכה בתאוריה, ותאוריה חייבת להיות בעלת מבנה שנועד לפתור בעיות, ושיספק תחזית בעזרת הסבר.⁷⁷ תומס קון הראה, שאם נותרים ברמת התיאור מבלי היומרה לפתור בעיות, אין מגיעים לכלל מדעיות. וקרל פופר הצביע על כך, שהעובדה שתאוריה עשויה להיות מופרכת בעתיד איננה חסרון, כי אם יתרון; רק כך אפשר לשאוף לגילוי האמת. מכוח מה אפוא אפשר להתקרב לוודאות? התשובה לכך נעוצה בקיומה של קהילה מדעית. העובדה שאפשר לנסות לשחזר את הבדיקה שלי בכתבי היד, וליישמה במאות דוגמות נוספות, בכוחה או להביא לדחייה של מה שכתבתי או לאימוצו ושכלולו.

אני מקווה שהדיון הזה מראה, שאפשר להכליל בזירות ובסבירות גבוהה. אמנם האחריות מחייבת להכליל אך ורק לאחר עיון מקיף במספר רב של סוגיות ובכל כתבי היד. המחקר חייב להיות זהיר ולהציע את החלופות המשתקפות בכתבי היד, וראוי לו להשאיר פתח לבאים אחריו להגיע להכללות זהירות ומעודנות יותר. רק בדרך הזאת, מתוך עיון בכל מסכתות התלמוד הבבלי ובכל עדי הנוסח שלהן, אפשר יהיה להציע תחביר מפורט של הארמית של התלמוד הבבלי. ורק לאחר מכן לבוא להכללות בעלות ערך, הן לחקר דיאלקט ארמי זה הן לבלשנות הכללית.

77. לסיכום ראוי של העמדות הפוזיטיביסטיות לקריטריונים למדעיות ראה ת'גרד 1978; וראה שם הפניות לכתביהם של קון ופופר.

5. דברי חתימה

כל מי שעוסק בדיאלקטים הארמיים בדרך בלשנית הוא למעשה תלמידו של פרופ' יחזקאל קוטשר. קוטשר הוא האחראי לביסוס המיפוי של היחסים הדיאכרוניים והדיאלקטיים של הארמית (עד לתקופה המאוחרת) ולהעמדתו על יסודות בלשניים איתנים, והוא שסלל את דרכי המחקר של הדיאלקטים המאוחרים היהודיים. אני מבקש לראות את המאמר הזה כביטוי של הדרך שבה תלמיד תלמידיו מבקש לצעוד בדרכו. מחד גיסא אני מבקש לבחון את התחומים שבהם נכון יהיה להמשיך במתודולוגיה שקבע, ומאידך גיסא אני מבקש לשכלל במקום שאפשר. כל זאת מתוך הכרה והבנה שבלא מחקריו של קוטשר לא הייתי מסוגל כלל להתחיל לעסוק בארמית, בדרך שבה הולכים חוקרי הארמית בני זמננו.

קיצורים

- אפשטיין תשכ"א = י"נ אפשטיין, דקדוק ארמית בבליה, בעריכת ע"צ מלמד, ירושלים ותל אביב תשכ"א
- M. Ariel, *Accessing Noun-phrase Antecedents*, London 1990 = אריאל 1990
- J. Barth, *Die Pronominalbildung in den semitischen Sprachen*, = בארט 1913
Leipzig 1913
- B. Bowdle and G. Ward, "Generic Demonstratives", = בודל ווארד 1995
Proceedings of the Twenty-First Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society, Berkeley 1995, pp. 32–43
- E. A. Bar-Asher Siegal, "On the Passiveness of One = בראשר סיגל 2011
Pattern in Jewish Babylonian Aramaic: A Linguistic and Philological Discussion", *Journal of Semitic Studies* 56 (2011), pp. 111–143
- E. A. Bar-Asher Siegal, *An Introduction to Jewish = בראשר סיגל בהכנה
Babylonian Aramaic: A Grammar Book* (Lehrbücher Orientalischer Sprachen), Münster
- K. Brugmann, *Die Demonstrativpronomina der = ברוגמן 1904
indogermanischen Sprachen eine bedeutungsgeschichtliche Untersuchung*
(Abhandlungen der Philologisch-Historischen Klasse der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften, 22, VI), Leipzig 1904
- ברויאר תשס"א = י' ברויאר, "תרומתו של כתב-יד תימני לחקר הנוסח והעריכה של התלמוד הבבלי", פעמים 88 (תשס"א), עמ' 157–167
- ברויאר תשס"ב = י' ברויאר, העברית בתלמוד הבבלי לפי כתבי היד של מסכת פסחים, ירושלים תשס"ב

- C. Brockelmann, *Grundriss der vergleichenden Grammatik* = 1908 ברוקלמן
der semitischen Sprachen, vol. 1, Berlin 1908
- J. K. Gundel, N. Hedberg and R. Zacharski, = 1993 גונדל, הדברג וזכרסקי
 "Cognitive Status and the Form of Referring Expressions in Discourse",
Language 69 (1993), pp. 274–307
- H. A. Gleason, *Linguistics and English Grammar*, New = 1965 גליסון
 York 1965
- M. A. Gernsbacher and S. Shroyer, "The Cataphoric = 1989 גרנסבכר ושרויר
 Use of the Indefinite This in Spoken Narratives", *Memory &*
Cognition 17 (1989), pp. 536–540
- I. M. Diakonoff, "Hurro-Urartian Borrowings in Old = 1985 דיאקונוף
 Armenian", *Journal of the American Oriental Society* 105 (1985), pp.
 597–603
- H. Diessel, *Demonstratives: Form, Function, and* = 1999 דיסל
Grammaticalization (Typological Studies in Language, 42),
 Amsterdam 1999
- J. A. Hawkins, *Definiteness and Indefiniteness: A Study in* = 1978 הוקינס
Reference and Grammaticality Prediction, Atlantic Highland, NJ 1978
- N. Himmelmann, "Demonstratives in Narrative = 1996 הימלמן
 Discourse: A Taxonomy of Universal Uses", *Studies in Anaphora*,
 ed. B. Fox, Amsterdam 1996, pp. 205–254
- M. A. K. Halliday and R. Hasan, *Cohesion in English*, = 1976 הלידיי והסן
 London 1976
- R. Hasselbach, "Demonstratives in Semitic", *Journal of the* = 2007 הסלכך
American Oriental Society 127 (2007), pp. 1–27
- B. Wald, "Reference and Topic within and Cross Discourse = 1983 ואלד
 Units: Observations from Current Vernacular English Discourse",
Discourse Perspectives on Syntax, ed. F. Klein-Andreu, New York
 1983, pp. 91–116
- וייסברג תשנ"ו = א' וייסברג, "תצורה ומשמעות בסוגיות תלמודיות – יישום
 במערכת הזמנים בארמית הבבלית", לשוננו (תשנ"ו), עמ' 119–149
- H. Jensen, *Altarmenische Grammatik*, Heidelberg 1959 = 1959 ינסן
- M. Jastrow, *A Dictionary of the Targumim, the Talmud* = 1903 יסטורוב
Babli and Yerushalmi and Midrashic Literature, London and New
 York 1903
- לויאס תר"ץ = ק' לויאס, דקדוק ארמית בבלי, ניו יורק תר"ץ

- לויאס תשמ"ו = ק' לויאס, דקדוק הארמית הגלילית, ניו יורק תשמ"ו
 Ch. Lyons, *Definiteness* (Cambridge Textbooks in Linguistics), = 1999
 Cambridge 1999
- לקוף R. Lakoff, "Remarks on This and That", *Papers from the Tenth Annual Meeting of the Chicago Linguistic Society* 10, Chicago 1974, pp. 345–356
- מוראוקה ופורטן T. Muraoka and B. Porten, *A Grammar of Egyptian Aramaic* (Handbuch der Orientalistik, 32), Leiden, New York and Köln 1998
- מורגנשטרן תשס"ב = מ' מורגנשטרן, הארמית הבבלית היהודית בתשובות הגאונים: עיונים בתורת ההגה, בתצורת הפועל, בכינויים ובסגנון, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשס"ב
- מורגנשטרן תשס"ד-תשס"ה = מ' מורגנשטרן, "המושג הישיר בארמית הבבלית", העברית ואחיותיה ד-ה (תשס"ד-תשס"ה), עמ' 167–187
- מורגנשטרן M. Morgenstern, *Studies in Jewish Babylonian Aramaic Based upon Early Eastern Manuscripts*, Winona Lake, IN 2011
- מיגרן H. Migron, *On False Definites*, MA Thesis, Hebrew University of Jerusalem, 2001
- מייה A. Meillet, *Esquisse d'une grammaire comparée de l'arménien classique*, Vienna 1936
- מרגוליס L. M. Margolis, *A Manual of the Aramaic Language of the Babylonian Talmud: Grammar, Chrestomathy and Glossaries*, München and New York 1910
- נוה תשל"א = י' נוה, "כתובות ארמיות על אבני גבול בארמניה", לשוננו לה (תשל"א), עמ' 155–160
- נלדקה Th. Nöldeke, "Die aramäischen Papyri von Assuan", *Zeitschrift für Assyriologie und verwandte Gebiete* 20 (1907), pp. 130–150
- סוקולוף M. Sokoloff, *A Dictionary of Jewish Palestinian Aramaic of the Byzantine Period*, Ramat Gan 1990
- סוקולוף M. Sokoloff, *A Dictionary of Jewish Babylonian Aramaic of the Talmudic and Geonic Periods*, Ramat Gan 2002
- סוקולוף M. Sokoloff, "The Date and Provenance of the Aramaic Toledot Yeshu on the Basis of Aramaic Dialectology", *Toledot Yeshu ("The Life Story of Jesus") Revisited: A Princeton Conference*, ed. P. Schäfer, M. Meerson and Y. Deutsch, Tübingen 2011, pp. 13–26

- W. Smelik, "The Aramaic Dialect(s) of the Toldot Yeshu = 2009 סמליק Fragments", *Aramaic Studies* 7 (2009), pp. 39–73
- פרידמן תשנ"ו = ש"י פרידמן, "כתב־היד של התלמוד הבבלי: טיפולוגיה של כתיב", מחקרים בלשון העברית ובלשונות היהודים מוגשים לשלמה מורג, בעריכת מ' בראשר, ירושלים תשנ"ו, עמ' 163–190
- פרידמן תשנ"ט = ש"י פרידמן, "כיצד מדקדקין? עיון בשינויי הגרסות של התלמוד הבבלי לרגל הופעת י"ג כרכים של 'דקדוקי סופרים השלם'", תרכיץ סח (תשנ"ט), עמ' 129–162
- E. Prince, "On the Inferencing of Indefinite-this NPs", = 1981 פרינס *Elements of Discourse Understanding*, ed. A. K. Joshi, B. L. Webber and I. A. Sag, Cambridge 1981, pp. 231–250
- A. M. Perlman, "This as a Third Article in American = 1969 פרלמן English", *American Speech* 44 (1969), pp. 76–80
- R. Chen, "English Demonstratives: A Case of Semantic = 1990 צ'ן Extension", *Language Sciences* 12 (1990), pp. 139–153
- קארה תשמ"ד = י' קארה, כתב־היד התימניים של התלמוד הבבלי, מחקרים בלשונם הארמית (עדה ולשון, י'), ירושלים תשמ"ד
- קוטשר תשכ"ב = י' קוטשר, "מחקר דקדוק הארמית של התלמוד הבבלי", לשוננו כו (תשכ"ב), עמ' 149–183
- E. Y. Kutscher, "The Hermopolis Papyri", *Israel Oriental = 1971 קוטשר Studies* 1 (1971), pp. 103–119
- S. Wright and T. Givón, "The Pragmatics of Indefinite = 1987 רייט וגבעון Reference: Quantified Text-Based Studies", *Studies in Language* 11 (1987), pp. 1–33
- M. Schlesinger, *Satzlehre der aramäischen Sprache des = 1928 שלזינגר babylonischen Talmuds*, Leipzig 1928
- P. R. Thagard, "Why Astrology is a Pseudoscience", = 1978 תגארד *Proceedings of the Philosophy of Science Association*, vol. 1, ed. P. Asquith and I. Hacking, East Lansing, MI 1978, pp. 223–234

THE ACADEMY OF THE HEBREW LANGUAGE

LEŠONENU

A Journal for the Study of the Hebrew Language
and Cognate Subjects

Vol. LXXIV, 5772
2012

Jerusalem

Contents

Biblical and Qumran Hebrew, Historical Development of Hebrew

Menahem Kister	<i>Hawwā, Hōwā</i> : A Contribution to Biblical Lexicography	13
Joshua Blau	Sound Selection and Sound Choice vs. Sound Shift	25
Alexander Rofé	Not by Language Alone: Dating Biblical Pericopes according to the Philological-Historical Method	35
Simcha Kogut	The Biblical Phrase (וַיִּתֵּן) מִי יִתֵּן: A Semantic-Syntactic Study of Its Optative Use	49
Elisha Qimron	Dissimilation of Back Vowels and the <i>Quttul</i> Pattern in the Dead Sea Scrolls	69
Ora (Rodrigue) Schwarzwald	On Vowel Polarity in Hebrew	79

Epigraphic Documents, Mishnaic Hebrew, Aramaic

Steven E. Fassberg	Did Final $\bar{\imath} > \bar{e}$ in the Language of Naḥal Ṣe'elim 13?	95
Moshe Azar	<i>Leḥiḳaḳ</i> in Rabbinic Hebrew	109
Moshe Bar-Asher	ʿ <i>Óhel</i> and ʿ <i>Ahél</i> in Mishnaic Hebrew	125
Yehudit Henshke	The Vocalization Tradition of MS Cambridge of the Mishna: Between Ashkenaz and Italy	143
Mordechay Mishor	Reflections of Ms. Erfurt's <i>Vorlage</i> of the Tosefta	165
Shlomo Naeh	Three Comments on the Text of the Yerushalmi	195
Yochanan Breuer	The Preposition <i>Hemennu</i> and the Babylonian Branch of Mishnaic Hebrew	217
Elitzur A. Bar-Asher Siegal	Non-anaphoric Uses of Demonstrative Pronouns in Babylonian Jewish Aramaic	229

The Masora and Medieval Hebrew

Aron Dotan	The Formation of the Babylonian Vowel Graphemes	269
Yosef Ofer	The Terms <i>Masora Gedola</i> and <i>Masora Qetanna</i> : From the Masoretic Period to Norzi's <i>Minḥat Shay</i>	279
Joseph Yahalom	Arabic and Hebrew as Poetic Languages within Muslim and Jewish Society: Judah Alḥarizi, between East and West	305

Prayer Language and Linguistic Traditions

Chaim E. Cohen	מָה חֵייוֹ מָה חֲסִדוֹ: A Unique Ashkenazic Reading	325
Michael Ryzhik	From Manuscript to Print Edition: The Development of Vocalization Patterns in the Late-fifteenth and Mid-sixteenth-century Printed Editions of the Italian Prayer Book	333
Shimon Sharvit	Written and Oral Traditions in Levita's <i>Tishbi</i>	359

Modern Hebrew

Reuven Merkin	An Unknown Work by Shalom Ja'akov Abramovitsh (Mendele Mokher Sfarim) from 1883	387
Ilan Eldar	Mendele as the Reviver of Literary Hebrew	395
Yael Reshef	Linguistic Processes in the Field of Action Nouns and the Formation of Modern Hebrew	417

English Summaries		V
-------------------	--	---